

Prisutnost značajki mjesnoga govora u djece s ugrađenom umjetnom pužnicom

Podravec, Natalija

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:499188>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za fonetiku

Odsjek za kroatistiku

Natalija Podravec

**PRISUTNOST ZNAČAJKI MJESNOGA GOVORA U DJECE S UGRAĐENOM
UMJETNOM PUŽNICOM**

Diplomski rad

Zagreb, prosinac, 2021.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za fonetiku

Odsjek za kroatistiku

Natalija Podravec

**PRISUTNOST ZNAČAJKI MJESNOGA GOVORA U DJECE S UGRAĐENOM
UMJETNOM PUŽNICOM**

Diplomski rad

Doc. dr. sc. Diana Tomić

Doc. dr. sc. Marija Malnar Jurišić

Zagreb, prosinac, 2021.

PODACI O AUTORU

Ime i prezime: Natalija Podravec

Naziv oba studija: Kroatistika, smjer Nastavnički; Fonetika, smjer Rehabilitacija slušanja i govora)

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Ovime potvrđujem da sam osobno napisala diplomski rad pod naslovom

Prisutnost značajki mjesnoga govora u djece s ugrađenom umjetnom pužnicom

i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, podaci ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) u radu su jasno označeni kao takvi te su navedeni u popisu literature.

_____Natalija Podravec_____

(ime i prezime studentice)

(potpis)

Zagreb, 1. prosinca 2021.

PODACI O RADU

Naslov rada na hrvatskome jeziku: Prisutnost značajki mjesnoga govora u djece s ugrađenom umjetnom pužnicom

Naslov rada na engleskome jeziku: The presence of local features in implanted children's speech

Broj stranica: 92

Broj priloga: 1

Datum predaje rada: 1.12.2021.

Sastav povjerenstva koje je rad ocijenilo i pred kojim je rad obranjen:

1. dr. sc. Ana Vidović Zorić
2. dr. sc. Diana Tomić
3. dr. sc. Marija Malnar Jurišić

Datum obrane rada: 1.12.2021.

Broj ECTS bodova: 23

Ocjena: izvrstan (5)

Potpis članova povjerenstva:

1. _____
2. _____
3. _____

ZAHVALA

Zahvaljujem mentoricama doc. dr. sc. Diani Tomić i doc. dr. sc. Mariji Malnar Jurišić na iskazanom povjerenju i pruženoj potpori pri izradi diplomskoga rada te prof. Marijani Tuta Dujmović na nesebičnoj pomoći prilikom provođenja istraživanja. Također zahvaljujem i Poliklinici za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG u Zagrebu te svim roditeljima koji su pristali da njihova djeca sudjeluju u istraživanju. Na kraju zahvaljujem i svojoj obitelji koja mi je oduvijek, pa tako i za vrijeme studiranja, bila neograničena podrška i potpora.

Natalija Podravec

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. JEZIK I GOVOR	3
2.1. <i>Biološki aspekt jezičnog razvoja</i>	4
2.2. <i>Jezični podražaj i imitacija</i>	5
2.3. <i>Kritično razdoblje</i>	7
3. GOVORNO-JEZIČNI RAZVOJ	8
3.1. <i>Verbalno razdoblje urednoga govornog razvoja</i>	9
3.2. <i>Glasovna progresija</i>	10
3.3. <i>Razvoj dijalektnoga govora</i>	14
3.4. <i>Govorno-jezični razvoj slušno oštećenih</i>	17
3.4.1. <i>Oštećenje sluha</i>	17
3.4.2. <i>Govorno-jezični razvoj slušno oštećene djece</i>	17
3.4.3. <i>Umjetna pužnica</i>	18
3.4.4. <i>Istraživanja o komunikacijskim modalitetima u djece s ugrađenom umjetnom pužnicom</i>	21
4. STANDARDNI JEZIK I NARJEČJA	22
4.1. <i>Štokavsko narječje</i>	23
4.1.1. <i>Prostiranje štokavskoga narječja</i>	23
4.1.2. <i>Klasifikacija štokavskoga narječja</i>	24
4.1.3. <i>Vokalizam</i>	25
4.1.4. <i>Konsonantizam</i>	25
4.1.5. <i>Prozodija</i>	26
4.2. <i>Kajkavsko narječje</i>	27
4.2.1. <i>Prostiranje kajkavskoga narječja</i>	27
4.2.2. <i>Klasifikacija kajkavskoga narječja</i>	27
4.2.3. <i>Vokalizam</i>	29
4.2.4. <i>Konsonantizam</i>	30
4.2.5. <i>Prozodija</i>	31
II. ISTRAŽIVAČKI DIO	33
5. PRISUTNOST ZNAČAJKI MJESNOGA GOVORA U DJECE S UGRAĐENOM UMJETNOM PUŽNICOM	34
5.1. <i>Cilj i istraživačko pitanje</i>	34
5.3. <i>Materijal i metode</i>	34
5.3.1. <i>Izrada materijala i zadaci</i>	34
5.3.2. <i>Ispitanici</i>	35
5.3.3. <i>Postupak</i>	36

5.4. Rezultati i rasprava.....	37
5.4.1. Štokavsko govorno područje	37
5.4.2. Kajkavsko govorno područje.....	49
6. ZAKLJUČAK.....	63
7. SAŽETAK.....	73
8. SUMMARY.....	74
9. LITERATURA	75
10. POPIS TABLICA.....	80
11. POPIS GRAFIČKIH PRIKAZA	81
12. PRILOZI.....	82

I. TEORIJSKI DIO

1. UVOD

Sluh je, uz vid, osjetilo kojim čovjek prima najviše informacija iz okoline. Slušna se percepcija razvija već u fetusnoj dobi, u 27. tjednu trudnoće što je potvrđeno brojnim istraživanjima (Ando i Hattori, 1970; Querleu i sur., 1984; Moon i sur., 1993; Hepper i Sahidullah, 1994; Lecanuet i Schaal, 1996; Perani i sur., 2011; Partanen i sur., 2013). Ta se percepcija kasnije nastavlja razvijati ovisno o jezičnom podražaju okoline. No, da bi govorni podražaj imao učinka i da bi se razvila slušna percepcija, a naposljetku i govorna produkcija koja je glavno sredstvo sporazumijevanja u društvu, nužan je uredan razvoj organa za slušanje. To u prelingvalno gluhih nije slučaj. Da bi se doskočilo tomu problemu i njima omogućilo slušanje te razvoj govora, ugrađuje se umjetna pužnica nakon čega je nužna sustavna rehabilitacija.

Čimbenici koje utječu na uspjeh rehabilitacijskoga procesa, a time i na govor prelingvalno gluhih već su naveliko istraženi. Tako su Bouchard i suradnici (2009) proveli istraživanje o razumljivosti govora u odnosu na dob implantacije. Bakhshae i suradnici (2007) istraživali su koliko vremena treba proći od ugradnje umjetne pužnice da bi govor postao razumljiv svim slušateljima. Ostojić i suradnici (2011) u svojem su istraživanju uspoređivali jezične značajke gluhe djece sa slušnim pomagalom i implantirane djece. Wang i suradnici (2018) usredotočili su se na teškoće održavanja pažnje pri izloženosti jezičnom podražaju kod tek implantirane djece i kako se ono mijenja s daljnjim mjesecima. Rufsvold i suradnici (2018) proučavali su količinu ulaznih informacija i (ne)korisnost izloženosti elektroničkim medijima teško čujuće djece.

Osim standardnoga jezika kojemu su implantirana djeca izložena na rehabilitacijskim seansama i u odgojno-obrazovnim ustanovama, izložena su, i to u većoj količini, i svojim mjesnim govorima kojima nisu izravno poučavani. Istraživačko pitanje ovoga rada jest u kojoj mjeri djeca s umjetnom pužnicom, uz prelingvalno oštećenje sluha, usvajaju značajke mjesnoga govora kojemu su izloženi izvan rehabilitacije te koje su to značajke. Iz toga je razloga središte ovoga znanstvenoistraživačkoga rada utvrđivanje prisutnosti značajki lokalnoga govora u govoru djece s ugrađenom umjetnom pužnicom. Time se ovaj rad smješta u područje dijalektologije, a s obzirom na to da će se promatrati područje vokalizma, konsonantizma i prozodije, preciznije pripada području dječje fonologije, i to one koja je prisutna u djece s ugrađenom umjetnom pužnicom.

U teorijskom dijelu rada ističe se biološki aspekt jezičnoga razvoja odnosno nužni preduvjeti za početak toga procesa, važnost jezičnoga podražaja u govorno-jezičnomu razvoju te se ukazuje i na postojanje kritičnoga razdoblja za razvoj jezika. Ukratko su iznesene karakteristike urednoga govorno-jezičnoga razvoja, prikazana je glasovna progresija te razvoj dijalektnoga govora. Budući da su u središtu rada djeca s ugrađenom umjetnom pužnicom, važno je bilo definirati slušno oštećenje, istaknuti obilježja govorno-jezičnoga razvoja slušno oštećenih te ukazati na važnost i korisnost umjetne pužnice. Teorijski dio rada završava opisom hrvatskoga jezika i pripadajućih narječja. Drugi dio rada odnosi se na istraživanje koje je provedeno s dvoje implantirane djece. Njihov snimljeni govor uspoređen je s govorima njihovih uredno čujućih vršnjaka iz istoga područja čime je na kraju zaključeno koja su obilježja mjesnih govora prisutna kod uredno čujućih te mogu li se ta obilježja pronaći i u govoru implantirane djece.

Cilj ovoga rada jest zaključiti mogu li djeca s prelingvalnom gluhoćom koja su implantirana u ranoj dobi usvojiti, osim standardnog jezika kojemu su poučavani na rehabilitacijskim seansama i u odgojno-obrazovnim ustanovama, i neke značajke svojih lokalnih govora kojima nisu izravno poučavani odnosno usvajaju li ih spontano na temelju svoje govorne okoline.

Prema dosadašnjim saznanjima nije provedeno niti jedno istraživanje koje proučava prisutnost mjesnih značajki u govoru djece s ugrađenom umjetnom pužnicom. Ovo područje izuzetno je korisno i nastavničkom osoblju, ali i fonetičarima rehabilitatorima kako bi se osvijestila slušna i govorna mogućnost implantiranog djeteta te važnost uključivanja, njegovanja i poticanja korištenja mjesnih značajki pri govornoj produkciji.

2. JEZIK I GOVOR

Općeprihvaćena definicija jezika kaže kako je to apstraktan sustav znakova, dok je govor njegova konkretna realizacija u materiji. Škarić (1986) preciznije određuje govor definirajući ga kao optimalnu zvučnu ljudsku komunikaciju koja je oblikovana ritmom rečenica, riječi i slogova. No, da bi se govor razvio prethodi mu jezični razvoj u čemu pak glavnu ulogu imaju sluh i slušanje.

Uz vid, sluh je osjetilo kojim čovjek prima najviše informacija iz svoje okoline. Samo organ sluha (uho) preko kojega se primaju informacije nije dovoljan da bi osoba mogla čuti. Dok uhom slušamo, tek mozgom čujemo. Time se zaključuje kako je, uz razvijenost organa za sluh, važna i razvijenost nekih funkcija u mozgu koje trebaju primljenu informaciju (odnosno jezični podražaj) obraditi i time stvoriti uvjete za daljnji jezični razvoj.

Uredno razvijeni organi za govor i živčani putovi koji te organe vežu s mozgom glavni su preduvjet za razvoj govora. Tek tada postoje uvjeti da se pod utjecajem ispravna poticaja iz okoline razvija dječji govor: isprva samo onaj unutrašnji, zatim sposobnost razumijevanja govora okoline i, napokon, kao posljednji onaj pravi govor (govor u užem smislu) – djetetova sposobnost da se svojim govorom obraća i šalje poruke okolini. Suprotno tomu, ako dijete ne razumije ili ne čuje govor okoline, ako živi samo, bez ljudi i njihova govora, ne može razviti sposobnost razumijevanja govora drugih pa ne razvija ni svoj pravi vanjski govor (Padovan i sur., 1991).

Saxton (2010: 79) je o govorno-jezičnomu razvoju zaključio: „(...) jezik koji djeca čuju od svojih roditelja i ostalih je *gorivo* koje omogućuje cijeloj *mašini* da se pokrene i producira zrelo znanje jezika kao krajnji produkt“. Prebeg-Vilke (1991) tu *mašinu* naziva *generatorom jezika* (što je preuzela od Chomskog) smatrajući da u ljudskome mozgu postoji urođeni mehanizam koji se aktivira kada dijete dosegne određeni stupanj razvoja. U tome trenutku dijete počinje razumijevati i upotrebljavati jezik koji čuje oko sebe. Također, to omogućuje djetetu da na temelju iskaza koje čuje formira u sebi jednostavan gramatički sustav.

Da bi se fenomen govorno-jezičnog razvoja mogao što bolje i preciznije shvatiti, treba ga promatrati u okviru interakcije triju elemenata: kognitivnog (spoznajnog), lingvističkog i društvenog konteksta (Prebeg-Vilke, 1991).

2.1. Biološki aspekt jezičnog razvoja

Lenneberg (1967: 175) kaže da jezik „ (...) nije arbitrarno posvojeno ponašanje olakšano slučajnim anatomskim rasporedom u usnoj šupljini i larinksu, već aktivnost koja se razvija harmonično nužnom integracijom neuronskih i skeletnih struktura te recipročno adaptacijom raznih fizioloških procesa“. Sazrijevanjem novorođenčice počinje organizirati perceptivno dostupne podražaje koji ga okružuju te pokrete svojih mišića. Ti se podražaji grupiraju u još neodređene, velike razrede obrazaca koji se naknadno raspoređuju u određene skupine, dok se pokreti koji u početku uključuju cijelo tijelo specificiraju u fine motoričke obrasce (Lenneberg, 1967). Tako se proces jezičnoga razvoja može shvatiti kao proces u kojemu osoba napreduje od inicijalne pozicije koja je genetički uvjetovana kroz određene sekvence dok u konačnici ne dosegne finalnu poziciju koja se nakon toga samo marginalno mijenja (npr. širenje vokabulara) (Pavličević-Franić, 2005).

Jezični razvoj odnosno pojava govora primarno ovisi o sazrijevanju (eng. *maturation*) i fizičkoj spremnosti u djeteta. Iako je ono prirodno i spontano, ono ne počinje dok se ne dosegne određena razina fizičke zrelosti i spremnosti. Proces se sazrijevanja ne može ubrzati pa se time ne može ni utjecati na to da se neki govorni oblik javi prije nego što je dijete za to sazrelo (Stančić i Ljubešić, 1994). Tako će se kasnije u radu prikazati glasovna progresija u djece urednoga razvoja gdje se određeni glasovi javljaju ranije (npr. vokali, okluzivi), dok s određenim glasovima djeca imaju poteškoće i do pravilnog izgovora dolazi tek s pet i pol godina (afrikate). U djece s oštećenjem sluha, a posebice kod prelingvalno gluhe implantirane djece pravilan se izgovor očekuje nešto kasnije.

Kada se govori o proizvodnji i izgovaranju glasova, djeca već u dobi od oko šest mjeseci proizvode različite glasove. Pritom to ne znači da se u djece razvila sposobnost za artikulaciju, već ona to rade spontano na temelju sazrijevanja određenih dispozicija. Kada počnu formirati senzorno-motoričke asocijacije i usklađivati vlastitu produkciju glasova s glasovima svoje govorne okoline te izostavljati glasove koje u toj okolini ne čuju, možemo govoriti o sposobnosti za artikulaciju koja se razvija u sprezi sazrijevanja, dispozicija i učenja, kao o jednoj od sposobnosti za govor (Stančić i Ljubešić, 1994). I Vuletić (1973) upozorava da učenje materinskog govora i uvjeti u kojima se uči stvaraju određeni sustav kod svakog pojedinca koji se uklapa u širi sistem – dijalekt koji se onda realizira govorom.

Proces sazrijevanja koji je ranije spomenut dovodi kognitivne procese do razine koju možemo zvati jezična spremnost. Ono se može opisati kao stanje latentne jezične strukture koja

se aktualizacijom transformira u ostvarenu strukturu. Latentna struktura promatra se kao opći tip koji sadrži obilježja svih jezika, tzv. *univerzalna gramatika*, dok ostvarena struktura odgovara posebnostima i aspektima koji su jedinstveni za određeni prirodni jezik (Lenneberg, 1967).

Stanje jezične spremnosti ograničenog je trajanja, odnosno za to postoji kritično razdoblje. Ono počinje oko druge godine života i prestaje sa sazrijevanjem mozga u ranim pubertetskim godinama. Pojedinaac, kada je u stanju jezične spremnosti, sadrži određene *sirove* materijale iz kojih može graditi stupove odnosno temelje za vlastiti jezični razvoj. Taj *sirovi* materijal za sintezu jezika zapravo je jezik odraslih koji oni govore u prisutnosti djeteta, a ono što se usvaja su obrasci i strukture (Lenneberg, 1967). Iz toga je razloga vrlo važno gluhoj djeci omogućiti što ranije slušanje kako bi imali pristup *sirovim* materijalima na temelju kojih bi onda mogli usvajati obrasce i strukture jezika kojemu su izloženi. O važnosti rane ugradnje umjetne pužnice i ranog izlaganja jezičnom podražaju detaljnije će biti u dijelu „Umjetna pužnica“.

Dijete može biti i zrelo, i spremno, no ono neće početi samostalno proizvoditi određene ponašajne obrasce ako prethodno nije pravilno stimulirano (Lenneberg, 1967).

2.2. Jezični podražaj i imitacija

Od iznimne je važnosti da se dijete što ranije izloži jezičnomu podražaju odnosno da mu se govori čak i prije rođenja jer su istraživanja pokazala kako novorođenče već po samom rođenju razlikuje majčin glas od ostalih glasova. Time je dokazana fetalna percepcija vanjskih zvukova (Partanen i sur., 2013). Razlog tomu jest taj što razvitak organa za govor, kao i mnogi drugi važni funkcionalni procesi unutar sistema za govor, počinju već u majčinoj utrobi (Padovan i sur., 1991). Početak provođenja informacija kroz moždano deblo počinje tijekom 26. do 28. fetalnog tjedna, a značajniji porast brzine provođenja i sinaptičkog prijenosa događa se u putovima moždanog debla tijekom perinatalnog razdoblja. Moždano deblo je već u trenutku rođenja razmjerno zrelo i funkcionira na način kao kod odraslih, dok slušni korteks prilikom rođenja ne pokazuje isti stupanj zrelosti. Tijekom prva 4 mjeseca života zrelo je samo površinski sloj koji stimulira razvoj ostalih slojeva (Vlahović, 2005; prema Dulčić i sur., 2012).

No, samo izloženost jezičnom podražaju bez interakcije nije dovoljna za jezični razvoj. Roditelji koji općenito više razgovaraju s djetetom daju mu više modela zrelog, odraslog jezika na kojemu dijete može učiti te pružaju djetetu više kontekstualnih situacija koje kod djeteta izazivaju konstruiranje rečenice u odgovoru (Cazden i Brown, 1975). Što se češće određena

jezična forma pojavljuje u jezičnom podražaju, dijete ju češće doživljava i njegova reprezentacija o njoj postaje čvršća i snažnija. Svaki put kada se jezična struktura pojavi, mentalna reprezentacija kod djeteta je pojačana, a ako ju dijete samo koristi u određenim prilikama, struktura se sve lakše aktivira (Saxton, 2010). To navodi na zaključak da je kod gluhe djece ugradnja umjetne pužnice tek preduvjet jezičnom razvoju.. Da bi došlo do jezičnoga razvoja, a posljedično i do pojave govora, važno je da implantirana djeca najprije koriste umjetnu pužnicu cijelo vrijeme budnosti, odnosno da su što više izložena govoru. Uz to je također važno da su implantirana djeca često u interakciji s drugima koji im time pružaju modele odrasloga jezika u različitim kontekstualnim situacijama.

Imitacija je, kao posebna forma interakcije roditelja i djeteta, od iznimnog značaja u procesu jezičnoga razvoja. Smatra se urođenom ljudskom sposobnošću i dijete, nakon što je čulo određeni iskaz, taj iskaz ponavlja (Saxton, 2010). To je podjednako primjenjivo i na jezični razvoj u uredno čujuće djece, ali i u djece s oštećenjem sluha. Time se ukazuje na važnost razvijenosti organa za sluh i slušanje odnosno na što ranije omogućavanje aktivnosti slušanja (slušno pomagalo ili umjetna pužnica), ali i na važnost modela od kojega dijete prima jezični podražaj. Osim toga, sposobnost imitacije ovisi o verbalnom i neverbalnom ponašanju roditelja i djece, ali i o motivaciji koju dijete ima za povezivanje s drugima. Razlikuju se neposredna imitacija (odvija se odmah nakon što je roditelj uputio određeni iskaz djetetu, a ono je ponovilo) i odgođena imitacija (odvija tek nakon nekoliko sati ili čak nakon nekoliko dana). Da bi dijete moglo produktivno ponoviti ono što čuje, mora prepoznati i perceptivno normalizirati govor koji čuje. Dakako da se ne može očekivati i ne očekuje se da će dijete ponoviti cijele iskaze već će ono u vlastiti odgovor uključiti samo dio iskaza modela (ovisno o dobi i dosegnutoj razini jezičnoga razvoja) (Saxton, 2010). Prebeg-Vilke (1991) smatra kako dijete i ne može drugačije usvojiti jezik nego da oponaša govor sredine. Da imitacija svakako ima određenu ulogu u stjecanju fonemskog sustava materinskog jezika vidi se iz djetetova postupka da iz mase različitih glasova koje spontano proizvodi ono radi izbor i učvršćenje onih glasova koji su karakteristični za jezik njegove govorne okoline. Glasovi se javljaju kao rezultat sazrijevanja u dječjim spontanom oralnim igrama pri čemu dijete imitira samo one glasove koji su se već javili u njegovom spontanom brbljanju i koji su prisutni u njegovoj govornoj okolini (Stančić i Ljubešić, 1994). Djeca, na temelju onoga što čuju, kreiraju pravila koja imaju nešto zajedničko s obrascem odraslih, no njihovi su rezultati tih obrazaca daleko od čistog kopiranja (Saxton, 2010). Nameće se zaključak da implantirana djeca imitiraju glasove koji su prisutni u govoru njihove jezične sredine, no u njihovoj se produkciji zasigurno pojavljuju i neke značajke

standardnoga jezika kojemu su izloženi tijekom rehabilitacijskih seansi (pod uvjetom da ih redovito pohađaju).

U govornoj komunikaciji tek 10% informativnosti pripada riječima, dok čak 90% govorne komunikacije dobiva jasno značenje tek na temelju vrednota govornog jezika (Guberina, 1995). Vrednote govornog jezika poput intonacije i ritma dijete usvaja i imitira vrlo rano. Kada uredno čujuće dijete usvaja suprasegmentalna ili paralingvistička svojstva, ono ne usvaja spomenuta svojstva koja pripadaju u našem slučaju hrvatskom standardnom jeziku, već ona koja pripadaju dijalektu odnosno narječju karakterističnom za sredinu u kojoj dijete odrasta. No, kada je riječ o usvajaju svojstava u implantirane djece koja su od najranije dobi (od ugradnje umjetne pužnice) izložena i standardnome jeziku na rehabilitacijskim seansama, ali i svojemu organskom govoru, vjerojatno je da se usvajaju svojstva i jednoga i drugoga sustava.

2.3. Kritično razdoblje

Ranije je spomenuto kako je stanje jezične spremnosti ograničenog trajanja. U tom smislu govorimo o postojanju osjetljivog odnosno kritičnog razdoblja za jezični razvoj. Mildner (2003) definira kritično razdoblje kao razdoblje tijekom kojega je živčani sustav posebno osjetljiv na utjecaje i najlakše uči. Lenneberg (1967) smatra prvih nekoliko godina života, točnije dob od osamnaest mjeseci do puberteta, kritičnim periodom za razvoj jezika (naravno, podrazumijevajući pritom adekvatan jezični podražaj), a takav razvoj počiva na plastičnosti mozga. Plastičnost Mildner (2003) određuje kao promjene veza koje nastanu nakon rođenja kao posljedica interakcija sa životnim okruženjem, a istodobno omogućuju i posljedica su učenja i stjecanja iskustva i zabilježene su do kasne životne dobi. No, Vlastarakos i suradnici (2010) napominju kako se cijeli koncept kritičnog razdoblja ne smije se uzimati kao apsolutno nefleksibilan jer neuroplastičnost u ljudi nikada ne završava, ali se s godinama smanjuje. S Lennebergovim određenjem kritičnoga razdoblja slaže se i Spencer (2001; prema Starc i sur, 2004). On precizno određuje kritični period i osjetljivo razdoblje. Kritični period u kojem djeca započinju govoriti Spencer smješta u raspon od 18 mjeseci do 24. mjeseca poslije rođenja, dok osjetljivo razdoblje za razvoj govora traje od druge godine do puberteta. Imajući to na umu, jasno je zašto su rana implantacija i rana slušna stimulacija iznimno važni u prelingvalno gluhe djece. Dakako, taj je proces moguć i nakon kritičnog razdoblja, odnosno nakon puberteta, ali su rezultati pritom manjkavi (Prebeg-Vilke, 1991).

Mildner (2003) napominje kako Lenneberg pri određivanju trajanja kritičnoga razdoblja nije uzeo u obzir važnost predjezičnoga razdoblja u kojemu je važno koliko je dijete izloženo pažnji osoba koje ga okružuju i tijekom kojega dijete imitira vlastitim vokalizacijama. Također, Lenneberg smatra kako u periodu kritičnoga razdoblja ne postoji jedno specifično područje u mozgu koje je određeno za jezični razvoj već u tom procesu interaktivno sudjeluje više dijelova mozga. Zbog toga je ispravnije reći da je neurološki korelat jeziku zapravo način rada mozga, a ne određene strukture koje se trebaju uzeti u obzir (Lenneberg, 1967: 170). Drugim riječima, u djetinjstvu hemisfere još nisu dovoljno specijalizirane. Primjerice, oštećenje lijeve hemisfere smeta funkciji govora, ali je desna hemisfera još uvijek u određenoj mjeri uključena u govor te ona predstavlja potencijal za govornu funkciju koja može biti opet ojačana (Stančić i Ljubešić, 1994).

Kod djece s oštećenjem sluha također započinje neuroanatomski razvoj, ali u uvjetima bez slušne stimulacije te dolazi do transsinaptičkih degenerativnih promjena senzoričkih putova. Iz toga su razloga rana rehabilitacija uz korištenje slušnih pomagala, a potom i eventualna ugradnja umjetne pužnice (izlaganje akustičkom podražaju) potrebni prije nego se degenerativne promjene značajnije razviju, tj. u vrijeme kad živčani sustav ima visoki stupanj neuroplastičnosti. To omogućuje da se negativni efekti gluhoće prebrode u razmjerno kratkom vremenu (Dulčić i sur., 2012).

Ono što je iznimno važno, a što je već i ranije spomenuto, u osjetljivom periodu djetetu treba pružiti adekvatnu socijalnu stimulaciju odnosno adekvatne jezične podražaje iz okoline jer će jedino tako dijete koristiti svoje urođene mogućnosti, a time i razviti govor. Ukoliko se djetetu ne pruži jezični podražaj odnosno ukoliko ga se tomu ne izloži, ono kasnije više ne može postići potpuni jezični potencijal.

3. GOVORNO-JEZIČNI RAZVOJ

Ranije je spomenuto što je Saxton (2010) zaključio o govorno-jezičnome razvoju, a u ovome će se poglavlju istaknuti glavne karakteristike toga procesa. Govorno-jezični razvoj može se definirati „kao proces tijekom kojega čovjek na temelju urođenih mogućnosti ali i zbog utjecaja okoline, postupno razvija sposobnost govorno-jezične komunikacije“ (Tomić, 2013: 13). Ukoliko je dijete zdravo i zadovoljeni su svi čimbenici koji su ključni za jezični razvoj, pojavljuje se govor. Govorni se razvoj može pratiti preko predverbalnog i verbalnog razdoblja.

Dok je u predverbalnom razdoblju dob pojave pojedinih faza određena procesom sazrijevanja, u lingvističkom razdoblju ta uloga pripada jezičnom podražaju odnosno učenju putem iskustva (Stančić i Ljubešić, 1994). Budući da su predmet istraživanja značajke mjesnih govora, u nastavku će se rada detaljnije proučiti verbalno razdoblje govornoga razvoja. Javljanje prvih pravih riječi čime počinje verbalno razdoblje govornoga razvoja poklapa se s vremenom usvajanja intonacije i ritma materinskog jezika (Pavličević Franić, 2005).

3.1. Verbalno razdoblje urednoga govornog razvoja

Predverbalno razdoblje govornoga razvoja traje od rođenja do prve smislene riječi nakon čega počinje verbalno razdoblje. U tome razdoblju razvoj se govora prati brojem riječi koje dijete koristi (Posokhova, 1999).

Prve riječi javljaju se između 12. i 18. mjeseca života (prema nekim autorima i između 10. i 15. mjeseca) čime počinje verbalno razdoblje u razvoju govora. U toj fazi glasovi dječjeg brbljanja postaju glasovi materinskog jezika, slogovno brbljanje postaje samostalna komunikativna aktivnost te dolazi do početka pravog razumijevanja ljudskog govora (Prebeg-Vilke, 1991; Starc i sur., 2004).

Potkraj 2. godine dijete oblikuje svoju prvu rečenicu (najčešće od dvije riječi), no te su rečenice još nepotpune. Od spomenute pojave počinje savladavanje gramatike i naglo napredovanje u razvoju govora. U toj dobi dijete pokazuje i razumijevanje da se govornici služe intonacijom što pak signalizira značenje (padajući i rastući ton na kraju). Gramatika je još nerazvijena što se očituje u nepravilnom redoslijedu riječi.

S oko tri i pol godine u djetetovu su govoru prisutne sve vrste riječi te se javlja rečenica od tri i više riječi. Također, u toj dobi dijete dobro vlada osnovnim govornim disanjem i primjenjuje glavninu gramatičkih pravila pa se može zaključiti da je u toj dobi dijete savladalo osnovu materinskoga jezika (Vuletić, 1973; Škarić, 1988; Prebeg-Vilke, 1991; Starc i sur., 2004; Pavličević Franić, 2005). Ovdje valja napomenuti da se prvi jezik koje dijete razvija često poistovjećuje s materinskim jezikom (jezik 1 - J1), no on nije istovjetan s djetetovim prvim usvojenim jezikom. Djetetov prvi usvojeni jezik odnosno sustav najčešće je sustav organskog idioma nakon čega se postupno uključuju i drugi priopćajni idiomi, a onda i standardni jezik pa dijete u učenje odnosno razvoj jezika kreće s pozicije okomite višejezične komunikacije. (Pavličević-Franić, 2005). Preko prvog sustava dijete usvaja elementarne odnose (Hranjec, 2004), a nakon što se dijete izloži standardnomu jeziku koji se razvija kao drugi dijalekt u školi, fonološka obilježja prvoga dijalekta zadržavaju se duže nego druga obilježja dijalekta (Craig i

sur., 2003). Upravo su fonološka obilježja u središtu istraživanja govora uredno čujućih i implantiranih ispitanika.

Četvrta i peta godina su godine dječjih pitanja, pa u tom razdoblju govor ima važniju ulogu u spoznajnom razvoju. Približavajući se 6. i 7. godini artikulacija glasova se „čisti“, dijete spontano rabi sve vrste riječi, ovladava gotovo svim vrstama rečenica te je usvojilo gramatička pravila i iznimke. Dolaskom u školu, što se događa oko 6. ili 7. godine, dijete će započeti s razvijanjem pisanog jezika (Starč i sur., 2004).

Također, treba imati na umu i to da dječji govor varira. No, ta se varijabilnost govorne produkcije smanjuje s godinama u djece urednoga razvoja, ali i u djece s različitim kulturološkim odnosno dijalektnim pozadinama. Varijabilnost se potonjih može povezati s polaskom u školu, odnosno njihovom integracijom u društvo (Toohill i sur., 2012).

3.2. Glasovna progresija

U prethodnom je odjeljku ukratko opisano verbalno razdoblje, no valja opisati i glasovnu progresiju koja je primarna u govornoj produkciji. Glasovna progresija dio je fonetskog i fonološkog razvoja, a podrazumijeva tipičan redoslijed pojave glasova određenog jezika kod djece urednog govorno-jezičnog razvoja. Također je glavnim predmetom istraživanja kada je riječ o dječjoj fonologiji.

Do 5. mjeseca života u djetetovu repertoaru glasova koje proizvodi prisutni su univerzalni oblici slogova i glasova od kojih potom ono razvija svoj fonološki sustav koji postupno poprima karakteristike glasova okoline kojoj je dijete izloženo. Načelno se može reći da postoji univerzalni slijed razvoja glasova, no nema jednostavnog objašnjenja univerzalne glasovne progresije ako se usporede razvojni rezultati različitih jezika (Tomić, 2013). Uz to što fonološki sustav koji dijete razvija poprima karakteristike glasova okoline, Pearson i suradnici (2009) istaknuli su kako okolinski jezik odnosno dijalekt kojemu je dijete izloženo može utjecati i na redoslijed razvoja konsonanata u uredno čujuće djece.

Što se tiče istraživanja glasovne progresije u hrvatskom jeziku, najpoznatije je normativno istraživanje Dušanke Vuletić (1990). Ona u svom istraživanju određuje dob u rasponu od šest mjeseci kao normu kada se pojavljuje određeni glas. Na temelju tablice 1. može se zaključiti sljedeće: u djeteta od tri i pol godine razvijeni su svi vokali, okluzivi i poluvokali, razvoj se svih nazala događa do četvrte godine, vibrant /r/ razvija se do četiri i pol godine, a svi

frikativi usvojeni su do pet i pol godina. Palatalni se frikativi i afrikate razvijaju posljednji, a u tom razdoblju (poslije dobi 5;6) više nisu prisutne ni distorzije ni supstitucije.

Tablica 1. Glasovna progresija u hrvatskome jeziku (Vuletić, 1990; prema Tomić, 2018)

	DOB				
	3;0 – 3;6	3;6 – 4;0	4;0 – 4;6	4;6 – 5;6	poslije 5;6
Razvijeni glasovi	VOKALI: /a, e, i, o, u/ OKLUZIVI: /p, b, t, d, k, g/ FRIKATIVI: /f, x/ NAZALI: /m, n/ LATERAL: /l/ POLUVOKALI: /j, v/	NAZAL: /ɲ/	LATERAL: /ʎ/ VIBRANT: /r/	FRIKATIVI: /s, z/ AFRIKATA: /ts/	PALATALNI FRIKATIVI: /ʃ, ʒ/ PALATALNE AFRIKATE: /tʃ, tʂ, dʒ, dʒ/
Dopuštena odstupanja	-distorzije frikativa /s, z, ʃ, ʒ/, svih afrikata i vibranta (nedovoljno vibrantan) -supstitucije /ʎ/ sa /l/ i/ɲ/ sa /n/	-distorzije frikativa /s, z, ʃ, ʒ/, svih afrikata i vibranta (nedovoljno vibrantan) -supstitucije /ʎ/ sa /l/	-distorzije frikativa /s, z, ʃ, ʒ/, svih afrikata	-distorzije palatalnih frikativa i afrikata	

Uz Vuletić (1990) koja je provela istraživanje, još neki autori donose norme očekivanog razvoja glasova, no one nisu potvrđene istraživanjima (Šikić, Ivičević-Desnica, 1988; Posokhova, 2008; Andrešić i sur., 2009). U njihovim je zaključcima prisutno mnogo različitosti, počevši od određivanja dobi odnosno raspona pojavljivanja glasova. Tako je vidljivo iz tablice 2. kako Posokhova (2008) utvrđuje prisutnost vokala /a, e, o/ i okluziva /p, b/ već u dobi između prve i druge godine života, dok se ostali vokali i okluzivi razvijaju do treće godine zajedno s

poluvokalima, nazalima i frikativima /f/ i /x/. Za razliku od nje, Šikić i Ivičević-Desnica (1988) te Andrešić i njezini suradnici (2009) slažu se da se vokali, okluzivi, poluvokali, frikativi /f/ i /x/, nazali /m/ i /n/ te lateral /l/ pojavljuju (tek) u dobi od tri godine odnosno, prema Andrešić i suradnicima (2009), (čak) do tri i pol godine. Dok Posokhova (2008) smatra da se nazal /ɲ/ pojavljuje u dobi od dvije do tri godine, Šikić i Ivičević-Desnica (1988) taj glas smještaju u dob od tri i pol godine, dok Andrešić i suradnici (2009) za taj glas pretpostavljaju kako se javlja u dobi između četiri i četiri i pol godine. Lateral /ʎ/ i vibrant /r/, prema Šikić i Ivičević-Desnica (1988) razvija se u dobi od četiri godine, odnosno prema Andrešić i suradnicima (2009) od četiri do četiri i pol godine. Posokhova (2008) tvrdi da se laterali /l/ i /ʎ/ javljaju u dobi od tri i pol do četiri godine, dok za vibrant /r/ kaže kako se on razvija nešto kasnije, od četiri i pol do pet godina. Što se tiče frikativa i afrikata, oni se prema Posokhovej (2008) također javljaju ranije i razvoj svih glasova završava do pete godine, dok se Šikić i Ivičević-Desnica (1988) te Andrešić i suradnici (2009) slažu da se glasovna progresija odnosno razvoj frikativa i afrikata odvija u dobi od četiri do pet i pol godina. Iz svega navedenoga zaključuje se kako glasovna progresija završava do dobi od 5 i pol godina, odnosno da je dijete u spomenutoj dobi ovladalo cijelim fonološkim sustavom materinskoga (okolinskoga) jezika.

Tablica 2. Orijentacijske norme razvoja glasova hrvatskoga jezika (prema Tomić, 2018)

	DOB							
	1;0 – 2;0	2;0 – 3;0	3;0	3;6	4;0	4;6	5;0	5;6
Šikić, Ivičević-Desnica (1988)			VOKALI /a, e, i, o, u/ OKLUZIVI: /p, b, t, d, k, g/ FRIKATIVI: /f, x/ NAZALI: /m, n/ LATERAL: /l/ POLUVOKALI: /v, j/	NAZAL: /ŋ/	LATERAL: /k/ VIBRANT: /r/	FRIKATIVI: /s/, /z/ AFRIKATA: /ts/		FRIKATIVI: /ʃ, ʒ/ AFRIKATE: /tʃ, tɕ, dʒ, dz/
Posohkova (2008)	VOKALI: /a, e, o/ OKLUZIVI: /p, b/	VOKALI: /i, u/ OKLUZIVI: /t, d, k, g/ FRIKATIVI: /f, x/ NAZALI: /m, n, ŋ/ POLUVOKALI: /j, v/		FRIKATIVI: /s, z, ʃ, ʒ/ AFRIKATA: /ts/ LATERALI: /l, ʎ/		AFRIKATE: /tʃ, tɕ, dʒ, dz/ VIBRANT: /r/		
Andrešić i sur. (2009)			VOKALI: /a, e, i, o, u/ OKLUZIVI: /p, b, d, t, k, g/ FRIKATIVI: /f, x/ NAZALI: /m, n/ LATERAL: /l/ POLUVOKALI: /j, v/		FRIKATIVI: /s, z/ AFRIKATA: /ts/ NAZAL: /ŋ/ LATERAL: /ʎ/ VIBRANT: /r/		FRIKATIVI: /ʃ/, /ʒ/ AFRIKATE: /tʃ/, /tɕ/, /dʒ/, /dz/	

Uz fonološki razvoj javljaju se i određeni fonološki procesi. Ti procesi podrazumijevaju razvojna odstupanja u odnosu na govor odraslih. Konkretno, dijete pokušava ostvariti određeni glas, ali mu to zbog prirodnih ograničenja ne uspijeva. Obično se taj glas onda realizira artikulacijski jednostavnijim. S porastom kronološke dobi djetetov izgovor sve više nalikuje odraslom, a nepravilnosti se smanjuju (Tomić, 2013). Gotovo svi fonološki procesi gube se do četiri odnosno do četiri i pol godine, dok se najdulje zadržavaju procesi zamjene likvida poluvokalima i međusobno te zamjene slogotvornoga /r/ koji se zadržavaju do pete godine života (Tomić, 2018).

Za provedbu ovoga istraživanja odabrani su ispitanici (uredno čujuć i rano implantirani) čiji je fonološki sustav u potpunosti razvijen i ustaljen, a uobičajeni razvojni fonološki procesi više nisu prisutni.

3.3. Razvoj dijalektnoga govora

Budući da se u istraživanju promatraju značajke mjesnoga govora, nužno je iznijeti i značajke razvoja dijalektnoga govora u djece. Već je ranije spomenuto kako dijete zapravo razvija sustav organskoga idioma jer je zapravo tomu najveći dio vremena i izloženo tijekom jezičnoga razvoja. Kada je riječ o razvoju riječi odnosno leksema, Županović Filipin (2015) tvrdi kako djeca najprije usvajaju leksem koji čuju od roditelja ili bliske sredine (npr. zavičajni – *balun*), a kasnije onda i drugi leksem koji čuju u vrtiću ili školi (npr. standardni – *lopta*). Drugim riječima, s obzirom na to da je prvi jezik odnosno sustav koji dijete razvija sustav organskoga idioma, podrazumijeva se da dijete najprije i usvaja leksem koji mu je najbliži odnosno onaj kojim se služi njegova okolina. U trenutku kada dijete nauči imenovati određeni predmet ili pojavu riječju zavičajnog govora, Puljak (2011) ističe kako ta riječ postaje primarna oznaka koju dijete pohranjuje u svoje pamćenje i koristi je kada ponovno treba imenovati isto, neovisno o tome koristi li u tome trenutku zavičajni govor ili standardni jezik. Tijekom procesa razvijanja novih riječi, djeca mlađe školske dobi mijenjaju svoj govor, i to na način da sve manje upotrebljavaju zavičajni, a sve više standardni govor (Puljak, 2011).

Županović Filipin (2015) promatrala je razvoj govora kod dvodijalektnoga djeteta. Djetetov je okolinski govor bio urbana zagrebačka kajkavština, dok je majčinski bio novoštokavski ikavski govor (karakterističan za Split). Iako je dijete prvotno započelo razvijati ikavske oblike i značajke (zbog izloženosti velikoj količini jezičnoga unosa majčinskoga

govora), postupno su u većini dijelova djetetova govora počeli prevladavati oblici okolinskoga govora (jekavski refleks jata, dinamički naglasni sustav, fonemi /č/ i /ć/ izjednačeni u jedan srednji glas, fonemi /dž/ i /đ/ također, naglasak na posljednjem slogu, izostanak prebacivanja naglaska na proklitiku). Neovisno o tomu, ikavski su odrazi ostali pohranjeni u djetetovu umnome leksikonu i redovito su se aktivirali po dolasku u Dalmaciju. Dijete je tada u veoma kratkome roku počelo sustavno koristiti ikavske oblike, ali u skladu sa zakonitostima svojega okolinskoga govora.

Iako su dijalektna obilježja uobičajena i normalna pojava u govorno-jezičnomu razvoju, ponekad se ona pogrešno tumače kao pogreške koje se povezuju s fonološkim poremećajima. Naime, rezultati djece na standardiziranim testovima značajno su lošiji kada se dijalektološke značajke ne uzimaju u obzir. Razlog tomu jest taj što djeca zapravo ne govore standardnim jezikom, već organskim idiomom kojemu su od najranije dobi izloženi. Kada se njihovi rezultati promatraju uzimajući u obzir i dijalektne značajke, djeca imaju bolje rezultate na testovima procjene govora što su istraživanja i potvrdila (Washington i Craig, 1992; Goldstein i Iglesias, 2001; Toohill i sur., 2012).

Goldstein i Iglesias (2001) ukazali su na problem pogrešnoga identificiranja prisutnosti fonološkoga poremećaja u djece. To rezultira ili pogrešnim označavanjem djeteta da ima fonološki poremećaj iako se ono zapravo uredno razvija ili pogrešnom klasifikacijom fonološkoga poremećaja koji postoji kod djeteta. Na taj način dijete može biti izloženo intervenciji zbog dijalektološke razlike, a ne fonološkoga poremećaja (za što zapravo nije potrebna intervencija) ili može dobivati neprimjerenu intervenciju koja se bazira na netočnoj klasifikaciji fonološkoga poremećaja (Goldstein i Iglesias, 2001).

Goldstein i Iglesias (2001) proveli su istraživanje među trogodišnjacima i četverogodišnjacima. Pratio se postotak pojavnosti fonoloških procesa (ispadanje finalnoga suglasnika, pojednostavljivanje likvida, ispadanje slaboga sloga) u skupini djece urednoga razvoja i u djece s prisutnim fonološkim poremećajima. Njihovi su rezultati bili prosječno niži za 25% kada su se usporedili s dijalektološkim referentom nego što su bili u odnosu na referenta standardnoga jezika. Najveće se smanjenje u obje skupine, i to prosječno oko 48% pojavilo u fonološkom procesu ispadanja finalnog suglasnika. Nadovezujući se na spomenuti fonološki proces, kada su rezultati uspoređeni s referentom standardnoga jezika, taj se proces pokazao kao potencijalni intervencijski cilj u sve djece s fonološkim poremećajima (100%), no kada su se ti rezultati usporedili s dijalektološkim referentom, samo je u 9% djece taj proces ostao kao potencijalni intervencijski cilj. U konačnici, kada su se dijalektne značajke uzele u obzir, broj je djece urednoga razvoja koja su standardiziranim testovima označena kao da imaju

fonološki poremećaj značajno pao, dok je u djece okarakterizirane s fonološkim poremećajima došlo do smanjenja razine ozbiljnosti poremećaja. Također, veće je smanjenje bilo prisutno u trogodišnjaka nego u četverogodišnjaka što navodi na zaključak da mlađa djeca dosljednije rabe značajke organskoga govora u odnosu na stariju djecu.

U istraživanju Toohill i suradnica (2012) sudjelovala su djeca u dobi od 3;11 do 5;0 godina. Pokazalo se da su sva djeca u rezultatima PPC (postotak točno izgovorenih fonema), PVC (postotak točno izgovorenih vokala) i PCC (postotak točno izgovorenih konsonanata) imala značajno bolje rezultate kada su se oni postavili u odnos prema dijalektnim značajkama nego u odnosu prema standardnima. To je utjecalo i na procjenu govornih poremećaja pa su neka djeca čiji su rezultati postavljeni u odnos prema standardu okarakterizirana sa značajnim fonološkim poremećajima što zapravo nije odgovaralo stvarnom stanju. Kada su njihovi rezultati promatrani u odnosu na dijalektne značajke ustanovljeno je da jedno dijete uopće nema fonološki poremećaj te da su njegovi rezultati prikladni njegovoj dobi, dok su ostala djeca imala nižu razinu ozbiljnosti poremećaja nego što su pokazali rezultati standardiziranih testova.

3.4. *Govorno-jezični razvoj slušno oštećenih*

U središtu je istraživanja, kao što je već ranije spomenuto, uočavanje postojanja značajki mjesnoga govora kod djece koja imaju ugrađenu umjetnu pužnicu pa valja definirati oštećenje sluha te iznijeti obilježja govorno-jezičnoga razvoja u djece koja su slušno oštećena.

3.4.1. Oštećenje sluha

Padovan i suradnici (1991) oštećenje sluha definiraju kao nemogućnost ili smanjenu mogućnost primanja, provođenja i registriranja slušnih podražaja zbog urođenih ili stečenih oštećenja, nerazvijenosti ili umanjene funkcionalnosti slušnog organa, slušnog živca ili slušnih centara u mozgu. Budući da je oralna komunikacija primarna u socijalizaciji i učenju, oštećenje sluha i gluhoća imaju značajan utjecaj na dijete i njegov govorno-jezični razvoj.

Univerzalni je cilj najbolje istaknut u izjavi Zajedničkoga odbora za sluh dojenčadi (2007), a glasi: od velikog je značaja detekcija oštećenja sluha do 3. mjeseca života i odgovarajuća intervencija do 6. mjeseca života, a to je ponajprije odabir slušnog pomagala te podrška, savjetovanje i edukacija roditelja kako stimulirati razvoj slušanja i govora svoje djece (Dulčić i sur., 2012). Da detekcija slušnog oštećenja u spomenutoj dobi nije nimalo lak zadatak, vidjet će se iz obilježja govorno-jezičnoga razvoja slušno oštećene i gluhe djece.

3.4.2. Govorno-jezični razvoj slušno oštećene djece

U djece oštećena sluha, kao i u uredno čujuće djece, u 2. mjesecu života javlja se faza gukanja (Stančić i Ljubešić, 1994; Pribanić, 1998; Starc i sur., 2004), dok se prve razlike između uredno čujuće djece i djece sa slušnim oštećenjima uočavaju (tek) između 4. i 6. mjeseca života kada kod slušno oštećene djece izostaju vokalna igra i brbljanje (Tomić, 2018).

Maskerinec i sur. (1981; prema Pribanić, 1998) proveli su istraživanje koje je pokazalo da se određene razvojne razlike u vokalizaciji gluhih i čujućih beba mogu uočiti već u dobi od 6 tjedana. Oni su primijetili da se kod čujuće djece povećavao broj glasova koji su se mogli prepoznati kao glasovi materinskog govora (ostali glasovi u repertoaru vokalizacije su se smanjivali), dok se kod gluhe djece brojnost i učestalost jednih i drugih glasova smanjivala s obzirom na dob.

Iako u početku gluha djeca foniraju kao i uredno čujuća, nakon nekog vremena fonacija gluhe djece postaje kvalitativno drugačija (Stančić i Ljubešić, 1994) i propada. Propadanje se

fonacije u gluhe djece, ističe Pribanić (1998) ne događa iznenada već ono ide postepeno, a razlog je vjerojatno pomanjkanje stimulacije iz okoline te nepostojanje ili vrlo selektivno postojanje auditivne povratne sprege.

Postoje određeni znakovi koji ukazuju da se radi o gluhom djetetu. Gluho dijete tijekom dojenačkog razdoblja ne reagira na glasan zvuk i ne okreće glavu prema izvoru zvuka. Njegov krik prodoran je ili vrlo tih te dijete proizvodi ili kratke nagle vriskove ili tiho jednolično stenje. Plač gluhog djeteta može trajati i po nekoliko dana, no taj plač nema somatskog uzroka. Također, kod gluhe djece ne uočava se intonacijska izražajnost krika i gukanja, odsutan je i smijeh, a može se prepoznati i odsutnost odnosno ukočenost slogovnog brbljanja te jednolično usporeno brbljanje (Tomić, 2018). Lenneberg (1978; prema Stančić i Ljubešić, 1994) je tijekom svojega istraživanja uvidio da su gluha djeca u dobi od šest mjeseci pokazivala tendenciju ustrajanja u određenim tipovima glasova, dok su čujuća djeca proizvodila široki raspon glasova. Mesec (2010) ističe da nakon šestog mjeseca života, ako beba čuje, počinje osmišljeno proizvoditi glasove materinskog jezika. Kod slušno oštećene djece takva namjerna produkcija glasova izostaje.

Stoel-Gammon i Otomo (1986; prema Pribanić, 1998) istraživali su pojavu suglasnika u gluhe djece te su uočili da je repertoar suglasnika značajno manji nego u čujuće djece kod kojih se proširivao u odnosu na dob. Također, brbljanje se u odnosu na dob u gluhe djece smanjivalo, a producirala su samo nekoliko višeslogovnih izričaja sa suglasnicima. Smith (1982; prema Pribanić 1998) je u svojem istraživanju uočio da kod gluhe djece velari dominiraju sve do dobi od 15 mjeseci kada vodstvo preuzimaju labijali (vizualno najizražajniji za očitavanje s lica i usana) koji imaju glavnu ulogu u artikulaciji sve do tri i pol godine.

Imajući na umu da je sustav organskog idioma prvi sustav odnosno prvi jezik koji dijete razvija, postavlja se pitanje kako se to odražava na razvoj govora implantirane djece. Ako polazimo od pretpostavke da se rehabilitacija slušanja i govora (kojoj su implantirana djeca izložena vrlo brzo nakon implantacije) odvija na standardnom jeziku, pitanje je kakav status imaju značajke njihova mjesnog govora u govornoj produkciji. Drugim riječima, usvaja li implantirano dijete i značajke mjesnoga govora, a ako usvaja koje su to značajke koje se razvijaju. Tim se pitanjem bavi istraživanje koje je provedeno u svrhu izrade ovoga diplomskog rada.

3.4.3. Umjetna pužnica

Ranije je u radu istaknuta važnost jezičnog podražaja koji utječe na govorno-jezični razvoj odmah po rođenju (čak i prije rođenja). Stoga je za razvoj slušanja i govora djece oštećena sluha iznimno važno omogućiti adekvatnu intenzivnu ranu stimulaciju govorom. Da bi se to omogućilo prelingvalno gluhoj djeci, ugrađuje se umjetna pužnica.

Umjetna pužnica (kohlearni implantat) elektroničko je slušno pomagalo kojim se ugradnjom elektrode u pužnicu zaobilazi oštećene slušne stanice što omogućuje dovođenje podražaja do ogranaka slušnog živca. Ugradnja umjetne pužnice omogućuje razvoj slušanja u onoj mjeri koja posljedično omogućuje i razvoj govora, od preverbalnih komunikacijskih vještina i vokalizacije do razvoja sposobnosti spontanog korištenja (Dulčić i sur., 2012). Kohlearne implantate odnosno umjetne pužnice najčešće koriste gluha djeca koja imaju vrlo malu ili uopće nemaju korist od slušnih pomagala. Ako se donese odluka o ugradnji umjetne pužnice, prijeoperacijsko iskustvo korištenja slušnoga pomagala omogućuje sigurnije postavljanje prvih mapa. Dijete je do tada već osvijestilo i djelomično razvilo slušanje pa se suradnja uspostavlja brzo i ne gubi se vrijeme da bi korištenje umjetne pužnice uopće započelo. Time se razvoj slušanja i govora samo nastavlja te manje kasni i odstupa od razvoja govora uredno čujuće djece (Šindija i sur., 2005; prema Dulčić i sur., 2012).

Korisnici umjetne pužnice, nakon ugradnje, moraju učiti kako slušati i smisleno povezati signale koje dobivaju i prevesti ih u zvukove koji će biti korisni za komunikaciju za što su potrebni sati vježbe i rehabilitacije (Bouchard i sur., 2009; Gugo Crevar, 2010). Tijekom prve godine ugradnje umjetne pužnice govorni se procesor kompjuterski podešava svakih šest do osam tjedana, a kasnije sve rjeđe (Roglić, 2021). Prilagodba procesora govora kontinuirani je proces kojim se nastoje prilagoditi brojni činitelji čime se korisniku omogućuje optimalna čujnost i razumljivost (Poliklinika SUVAG, 2021). Za vrijeme rane rehabilitacije najveća je pozornost usmjerena na stimulaciju i razvoj slušnih sposobnosti kao osnovnoj pretpostavci uspješnoga razvoja govora. Također se posvećuje velika pažnja polisenzoričkom razvoju kao prvoj i temeljnoj razini sustavnog rehabilitacijsko-edukacijskog rada jer značajno utječe na uspjeh kasnije rehabilitacije, edukacije i integracije (Ljubešić, 2002; prema Dulčić i sur., 2012). Uspješnost rehabilitacije ovisi o mnogo čimbenika. Rezultati različitih istraživanja koja su proučavala percepciju i produkciju govora slažu se da je jedan od kritičnih čimbenika vrijeme odnosno dob ugradnje umjetne pužnice.

Rana ugradnja umjetne pužnice skraćuje prosječno trajanje gluhoće, tj. vrijeme slušne deprivacije (Dulčić i sur., 2012). Osim toga, omogućava djetetu bolje razumijevanje govornog jezika i korištenje istog (May-Mederake, 2012). Gugo Crevar (2010) smatra da su dobre prognoze za govorno-jezični razvoj uočljive u prelingvalno gluhe djece implantirane u vrijeme

razvoja govora (u razdoblju od 1. do 3. godine) te u djece koja su već razvila slušanje i govor. Što je ranija dob implantacije, kod implantiranih su bolje jezične vještine što navodi na vjerojatnost postojanja dobi kada je mozak maksimalno plastičan za razvoj govora (Bouchard i sur., 2009), a o čemu je već ranije bilo riječi. Prema May-Mederake i Shehata-Dieler (2013) osjetljivo razdoblje za implantaciju ograničeno je na prvu godinu djetetova života, dok plastičnost mozga kod implantirane djece traje do dobi od 3;6 godina. Ostojić i suradnici (2011) zaključili su da djeca koja su implantirana prije 2. godine i uključena su u intenzivnu govornu i slušnu rehabilitaciju mogu dostići svoje uredno čujuće vršnjake do dobi od 6 godina. Kada je riječ o gramatičkom i govornom razvoju, bolje su rezultate pokazala djeca kojima je ugrađena umjetna pužnica prije 12 mjeseci starosti nego djeca koja su implantirana poslije 12. mjeseca starosti (May-Mederake, 2012). Također, istraživanje Dettman i suradnika (2007) pokazalo je da djeca koja su dobila kohlearni implantat u dobi mlađoj od 12 mjeseci pokazuju jezično razumijevanje i ekspresivni razvoj koji su usporedivi s onima uredno čujućih vršnjaka. Rast je tih varijabli značajno bolji od onoga koji su pokazala djeca s kohlearnim implantatom implantiranim u dobi od 12. do 24. mjeseca. Niparko (2010) je u svom istraživanju dobio slične rezultate. Što se tiče cjelokupnog semantičkog razvoja, on može potrajati do kasnih tinejdžerskih godina, dok je osjetljivo razdoblje za semantički razvoj ograničeno na prve četiri godine (May-Mederake, 2012). Osim gramatike, razumijevanja i izražavanja, dob pri implantaciji pokazala se ključnom i za školski uspjeh. Dob pri implantaciji u djece koja su bila uspješna u svladavanju gradiva bila je manja nego u djece u koje su zamijećene poteškoće. Poteškoće i kašnjenja bili su veći u djece s prelingvalnim oštećenjem koja su implantirana u starijoj dobi (Diaz i sur., 2018).

Kritični čimbenik je, osim dobi, i komunikacijski modalitet kojim se dijete služilo prije ugradnje pužnice te okolina u kojoj dijete živi. Ako je okolina stimulirajuća i pruža podršku djetetu, veće su mogućnosti da takvo dijete pokaže bolji napredak. Zbog toga je nužan dobar timski rad svih sudionika procesa: otorinolaringologa, audiorehabilitatora/logopeda dijagnostičara, te članova obitelji (Dulčić i sur., 2012). Roditeljima se sugerira da što više razgovaraju sa svojom djecom jer je to usko povezano s većom mogućnošću da će njihovo dijete naučiti govoriti (Robertson, 2014; prema Rufsvold i sur., 2018). Pritom valja imati na umu da se kod implantirane djece rijetko postiže cjelokupni inventar i savršena točnost govora (Bouchard i sur., 2009).

Dob implantacije i komunikacijski modalitet bili su važne varijable pri odabiru ispitanika za ovo istraživanje kako bi se dobio uvid u jezični razvoj implantirane djece koja su implantirana u ranoj dobi te su od implantacije izložena iznimno stimulirajućoj okolini. Na taj

su način stvoreni idealni uvjeti za jezični razvoj i razvoj govora. U nastavku će se prikazati rezultati prethodnih istraživanja o komunikacijskim modalitetima u djece s ugrađenom umjetnom pužnicom. Nužno ih je istaknuti jer su implantirana djeca koja su sudjelovala u provedenom istraživanju za potrebe ovoga rada rehabilitirana verbotonalnom metodom te izložena isključivo oralnom okruženju pa je važno uočiti što su pokazali rezultati provedenih istraživanja.

3.4.4. Istraživanja o komunikacijskim modalitetima u djece s ugrađenom umjetnom pužnicom

Prethodno je spomenuto da su komunikacijski modaliteti od iznimne važnosti za djetetov razvoj i kasniji život. Značajno je čemu su djeca izložena u svojoj okolini: znakovima, gestama, slušanju ili govoru. Implantirana djeca koja odrastaju u strogo oralnom okruženju i na taj način komuniciraju s okolinom stječu govor brže od ostalih koji su izloženi znakovnom modalitetu ili mješovitom (oralni i znakovni) (Bouchard i sur., 2009).

Istraživanje Watson i suradnika (2006) pokazalo je da su ranije implantirana djeca više koristila usmenu komunikaciju nego znakovni jezik. Također, vjerojatnije je da će s vremenom prijeći sa znakovnog na govorni jezik i da to čine brže nego kasnije implantirana djeca. Preciznije, djeca koja su implantirana do treće godine života češće prelaze na govorni jezik nego na upotrebu znakovnog jezika (ponajviše u razdoblju od 1 od 3 godine nakon implantacije) u odnosu na djecu koja su implantirana poslije pete godine života koja teže mijenjaju komunikacijski modalitet. Djetetov komunikacijski odabir smatra se jednim od čimbenika za odluku o tome kakvu će školu dijete pohađati, ali dakako da to ovisi i o predimplantacijskom komunikacijskom modalitetu.

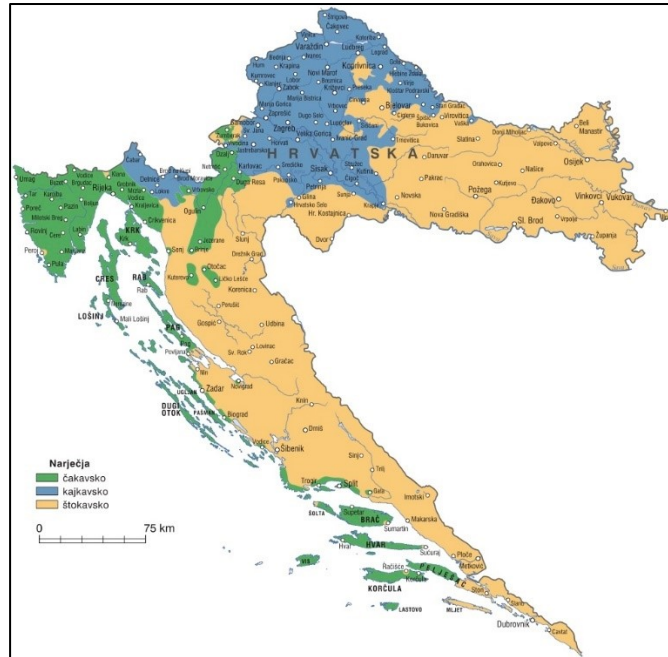
Neka jezična obrazovanja i/ili programi rehabilitacije gluhe djece oslanjaju se na komunikaciju koja se sastoji od govornog jezika i istodobne upotrebe leksičkih znakova znakovnog jezika koji se koristi u datoj zemlji slijedeći gramatičku strukturu govornog jezika. Zagovaratelji istodobne komunikacije tvrde da upotreba vizualno-gestualnog modaliteta, koji nije oštećen kod gluhe djece, može poboljšati razvoj govornog jezika. Takva djeca imaju tendenciju razumjeti i proizvesti više riječi što ukazuje da je vizualno-gestualni modalitet korisno sredstvo podrške za učenje govora. Osim toga, djeca izložena takvoj bimodalnoj metodi teže frekventnijoj uporabi gestualnog modaliteta za izražavanje novih značenja, kao i za značenja kojima ne znaju odgovarajuću riječ (Rinaldi i Caselli, 2008).

Geers i suradnici su 2009. godine proveli istraživanje o jezičnim rezultatima kod implantirane djece koja su koristila slušno-oralni komunikacijski modalitet. Pokazalo se kako je 50% implantirane djece postiglo dobno prikladan rezultat za receptivni vokabular, 58% za ekspresivni vokabular, 46% u verbalnoj inteligenciji, 47% u receptivnom jeziku, a tek 39% u ekspresivnom jeziku. Rezultati sugeriraju kako receptivni vokabular pozitivno korelira s majčinim obrazovanjem. Također, djeca koja su implantirana ranije pokazala su bolje rezultate na jezičnim testovima što je još jednom potvrdilo dob kao ključnu varijablu u rehabilitaciji i stjecanju govorno-jezičnih vještina (Rufsvold, 2018). S poboljšanjima u verbalnom jeziku značajno su povezana i poboljšanja u govornom prepoznavanju (Niparko, 2010). Veći receptivni vokabular povezan je s roditeljima koji su bili popustljiviji prema svojoj djeci (Holt i sur., 2012: 856).

4. STANDARDNI JEZIK I NARJEČJA

Standardni jezik definira se kao službeno sredstvo sporazumijevanja svih pripadnika određenog naroda. Svi jezični idiomi, da bi služili sporazumijevanju, moraju imati pravila i biti normirani i gramatični jer ih u suprotnom govornici ne bi znali realizirati u komunikaciji (Pavličević-Franić, 2005.).

Hrvati govore trima narječjima (nazvanim po upitno-odnosnim zamjenicama *kaj*, *ča*, *što*) – kajkavskim, čakavskim i štokavskim. Svako narječje ima svoje područje rasprostranjenosti (vidi Sliku 1.) i svoje jezične značajke na osnovi kojih se dijeli na više dijalekata, no valja imati na umu da granice među pojedinim narječjima nisu oštre.

Slika 1. *Rasprostranjenost hrvatskih narječja u Republici Hrvatskoj ((Preuzeto iz: <http://jezik.hr/hrvatska-narjecja.html>)*

U istraživanju su sudjelovali ispitanici koji pripadaju štokavskom i kajkavskom govornom području pa će se u nastavku dati kratki pregled tih dvaju narječja. Na taj će se način dobiti uvid u ono što se može očekivati u govoru implantiranih ispitanika pojedinoga narječja.

4.1. Štokavsko narječje

4.1.1. Prostiranje štokavskoga narječja

Na Slici 2. prikazana je rasprostranjenost štokavskoga narječja u Republici Hrvatskoj. Štokavskim narječjem govori se približno u polovini naselja u Hrvatskoj. Na sjeverozapadu granica je na Dravi kod Virovitice odakle ide u okolicu Bjelovara, pa na jug do Jasenovca. Granica dalje ide prema zapadu, do Petrinje i dalje do okolice Karlovca i Ogulina. U Gorskom kotaru štokavski su Lič, Sunger, Mrkopalj, Moravice, Gomirje, a na obali štokavci žive jugoistočno od Novoga. I dalje je obala štokavska, uz izuzetak čakavskog Senja. Obala do Omiša uglavnom je čakavska, no i štokavci su dobro zastupljeni: Nin, Zaton, Sveti Petar na Moru, Pirovac, Šibenik i okolica, Seget itd. Štokavski su i zapadni Pelješac, Mljet i drugi otoci

u dubrovačkoj sredini. Štokavaca ima i na Korčuli, Hvaru, Braču, Šolti itd. Na jugoistoku granica počinje kod Dečana, ide do ušća Laba u Sitnicu, zatim do planine Pasjače i zapadno od Prokuplja do Stalaća te do granice s Bugarskom istočno od Zaječara (Lisac, 2003).

Slika 2. Rasprostranjenost štokavskog narječja i štokavskih dijalekata u Republici Hrvatskoj (Prema: Hrvatska enciklopedija, svezak 4, Fr – Ht, 2002; preuzeto iz: <http://jezik.hr/hrvatska-narjecja.html>)

4.1.2. Klasifikacija štokavskoga narječja

Po kriteriju refleksa jata, u štokavskom su narječju tri dijalekta (i)jekavska, dva ekavska, jedan ikavski i jedan s različitim refleksima jata. (I)jekavski dijalekti su: istočnohercegovačko-krajiški (istočnohercegovački) ili novoštokavski (i)jekavski, istočnobosanski ili nenovoštokavski (i)jekavski šćakavski i zetsko-južnosandžački ili nenovoštokavski (i)jekavski, ekavski su šumadijsko-vojvođanski ili novoštokavski ekavski i kosovsko-resavski ili nenovoštokavski ekavski, ikavski dijalekt je zapadni ili novoštokavski ikavski, dok je slavonski ili nenovoštokavski arhaični šćakavski dijalekt s različitim refleksima jata. Četiri su štokavska dijalekta više ili manje dobro zastupljena među Hrvatima: slavonski, zapadni,

istočnohercegovačko-krajiški i istočnobosanski, dok se ostalim štokavskim dijalektima govori relativno malo (Lisac, 2003).

Prema navedenoj podjeli jedna skupina ispitanika pripada dubrovačkom govornom području pa se očekuju fonološke značajke karakteristične za novoštokavski (i)jekavski dijalekt. U starini je dubrovački dijalekt bio samostalan zapadnoštokavski dijalekt, dio zapadne štokavštine, a nakon seoba i novoštokavizacije približio se autohtonim govorima novoštokavskoga (i)jekavskoga dijalekta istočnoštokavskoga podrijetla (Lisac, 2003).

4.1.3. Vokalizam

Sustav vokalnih fonema u štokavskom narječju sastavljen je od uobičajenih pet fonema koji mogu biti i dugi i kratki, a uz koje se javlja i samoglasno *r* (*r*). Dubrovačko se područje često doživljava kao područje gdje se u dugim slogovima izgovara zatvoreno *a* (*a*), no taj se glas realizira uglavnom samo u neposrednoj okolici Dubrovnika i u samom Dubrovniku, po prilici od Malog Zatonu zapadno od Dubrovnika do Rožata sjeverno od Grada. Također, važno štokavsko obilježje je i relativno veći udio vokala u govoru novoštokavskim inovacijama te prijelaz dočelnoga *l* u *o* ili *a*, nova jotacija – npr. *grožže*, gubljenje *x*, dobivanje *-ā* u G mn. umjesto starijega nultog morfema te sinkretizam množinskih padeža – npr. *ženama* (Lisac, 2003).

Glede distribucije vokala štokavski govori većinom čuvaju načelo maksimalne slobode. To znači da se svaki vokal može naći u početnom, središnjem i u dočetnom položaju; svaki može biti i dug i kratak te naglašen i nenaglašen; svaki može doći ispred i iza svih konsonanata; svaki, osim u osnovama, može doći i u prefiksima, sufiksima, proklitikama i enklitikama. Postoji i ograničenje koje se odnosi na tendenciju izbjegavanja sljedova vokala pa se javljaju sažimanja (obično se sažimaju nenaglašeni vokali), pretvaranja vokala u neslogovan glas ili ubacivanja *j* ili *v* (Lisac, 2003).

4.1.4. Konsonantizam

U konsonantizmu za štokavsko je narječje karakteristično gubljenje *r'*, prijelaz prasl. *t'*, *d'* u *ć* i *đ*. No, taj prijelaz nije općenit jer u zapadnih štokavaca *d'* često daje *j* koje se kasnije postupno gubi. Prasl. fonemi *ś* i *ź* rano su izgubljeni. Suglasnici su u štokavskim organskim idiomima većinom malobrojniji nego u standardnom jeziku, a pojedine su skupine suglasnika

vrlo različite u smislu njihove stabilnosti u štokavštini. Najstabilniji su okluzivi (*b, p, d, t, g, k*), vrlo nestabilni frikativi i afrikati, dok su sonanti osrednje stabilni. Bezvučnim se afrikatama *c* i *č* priključuju ponekad *ʒ* (*magazin*), a često *ž*. Opozicija *č* i *ć*, *ž* i *ǰ* relativno učestalo je ukinuta, a često se gube *x* i *f*. Oni govori koji čuvaju *x*, obično čuvaju i *f*, ali se kod njih onda često javlja redukcija afrikata (*č* i *ć* izjednačeni u *č̣*). Što se tiče sonanta česta je promjena *l* u *j* ili *l*, dok se *v* često ponaša kao zvučni parnjak suglasniku *f*.

Što se tiče distribucije ona je uglavnom nezavisna od susjednih vokala. Svi suglasnici mogu stajati u dočetnom položaju u riječi (*zub*), dok je desonorizacija dočetnih zvučnih opstruenata puno rjeđa (*grop* "grob"). U znatnom se dijelu štokavskih govora javlja otpadanje okluzivnog suglasnika na kraju riječi (*groz, daž*), a ograničenja postoje i u incijalnim skupinama (*tica* "ptica"). Često se gubi i slijed dvaju nazala (*dimljak* "dimnjak"), ali ponekad je i obrnuto (*ramnica* "ravnicica"). Kada je riječ o skupinama suglasnik + *j* u mnogim štokavskim govorima javlja se novo i najnovije jotovanje, a mogu se čuti i primjeri poput *bratja, rodjak*. Rašireno je i gubljenje skupina *sc* i *šč* (*praci* "prasci") (Lisac, 2003).

4.1.5. Prozodija

Naglasni sustav mnogih hrvatskih štokavskih organskih idioma uglavnom odgovara onomu hrvatskoga standardnog jezika. To su novoštokavski govori koji pripadaju ikavskom novoštokavskom dijalektu (ili zapadnom) i (i)jekavskom (istočnohercegovačko-krajiškom) dijalektu.

Niz štokavskih govora čuva tronaglasni sustav (slavonski dijalekt, dio istočnobosanskoga dijalekta, još pokoji govor), a također i dvonaglasni. Naglasak je novoštokavskog (i)jekavskog dijalekta novoštokavski četveroakcenatski. Ono što je zanimljivo jest da govori s velikim brojem akcenata najčešće imaju samo pet tzv. klasičnih vokala i *r*. U novoštokavskim govorima jednosložne riječi imaju samo silazne naglaske (*ón, nàš*); dvosložne i višesložne riječi imaju na prvom slogu sva četiri naglaske; na unutarnjim slogovima mogu biti samo uzlazni naglasci (*dobróta, krvoprolíce*); posljednji slogovi nisu naglašeni; nenaglašene duljine dolaze samo iza naglaske. Nepreneseni silazni akcenti dolaze u ponekoj stranoj riječi te u nekim složenicama, ali nisu česti (npr. *tamàn*). Uzlazni su naglasci (i kratki i dugi) novije pojave. U slogu iza novoštokavskog uzlaznog naglaske ton je visok, pa se o novoštokavskim uzlaznim naglascima govori i kao o dvosložnima. Prenošenje naglaske na

proklitiku uglavnom je dosljedno. Duljine se iza naglaska uglavnom ne skraćuju pa se posljedično u tom položaju pojavljuje više duljina (*bājāmā*) (Lisac, 2003).

4.2. *Kajkavsko narječje*

4.2.1. Prostiranje kajkavskoga narječja

Govori se kajkavskoga narječja smještaju na prostor današnje sjeverozapadne Hrvatske, preciznije u Zagrebačku, Krapinsko-zagorsku, Varaždinsku i Međimursku županiju, veći dio Koprivničko-križevačke županije, u pojedinim dijelovima Sisačko-moslavačke, Karlovačke i Bjelovarsko-bilogorske županije te u dijelu Gorskoga kotara (*Hrvatska narječja*, 2021). Istočna je granica kajkavštine u međurječju Save i Drave; na sjeveru na Dravi ide od Virovitice prema jugu do ušća Une u Savu. Južna granica kajkavskoga narječja podrazumijeva užu pojas južno od Save do ušća Une do ušća Kupe, a zatim ide dalje prema zapadu južno od Kupe do Slovenije. Kod Karlovca i Ozlja kajkavsko se područje južno od Kupe širi. Područje goranske kajkavštine nije teritorijalno povezano s glavnim kajkavskim područjem, a manja se kajkavska cjelina nalazi i kod Topuskoga (Hrvatsko Selo). Na sjeveru, uz Međimurje, kajkavština je prešla Muru pa se tako u mađarskom Pomurju nastavlja kompaktno kajkavsko područje (pomurski Hrvati kajkavci) (Lončarić, 2005: 108).

4.2.2. Klasifikacija kajkavskoga narječja

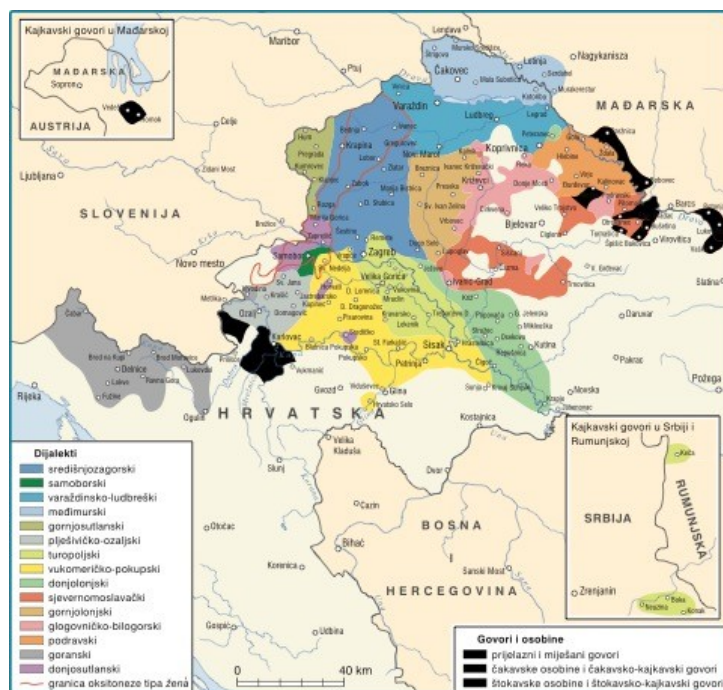
Kajkavsko narječje obično se dijeli na šest dijalekata (Brozović, 1988):

1. zagorsko-međimurski,
2. turopoljsko-posavski,
3. križevačko-podravski,
4. prigorski,
5. donjosutlanski i
6. goranski

Lončarić (2005) je glavninu kajkavštine, s obzirom na akcentuaciju i razvoj vokalizma, podijelio u osam skupina:

1. središnji zagorski i varaždinsko-ludbreški govori (čuvanje osnovne kajkavske akcentuacije)
2. zapadnozagorski, gornjosutlanski govori (gubitak opreke po tonu i kvantiteti)
3. međimurski govori (gubitak opreke po tonu i kvantiteti; drugačije osobine od prethodne skupine)
4. sjevernomoslavački govori (regresivni pomak siline s kratkoga sloga)
5. turopoljsko-posavski govori (regresivni pomak siline s metatonijskoga cirkumfleksa)
6. glogovničko-bilogorski govori (unakrsna metatonija osnovnoga kajkavskog cirkumfleksa i akuta)
7. gornjolonjski govori (progresivni pomak siline s drugih slogova)
8. podravski govori (fiksirano mjesto naglaska na predzadnjoj mori)

S obzirom na navedeno, a uzimajući u obzir i još neke važne osobine govora, u konačnici Lončarić (2005) kajkavsko narječje raspada se na petnaest dijalekata (vidi Sliku 3). Prema tomu, druga skupina ispitanika (Cigrovec, Pregrada) pripada zagorsko-međimurskomu odnosno preciznije, prema Lončarićevoj podjeli, gornjosutlanskomu dijalektu. Iz priložene karte može se uočiti da je taj tip dijalekta rasprostranjen na vrlo malenom prostoru smještenom na sjeverozapadu kajkavskoga govornog područja.

Slika 3. Rasprostranjenost kajkavskog narječja i kajkavskih dijalekata u Republici Hrvatskoj
 (Prema: Povijest hrvatskoga jezika, 5. knjiga, 2018: 554; preuzeto iz:
<https://jezik.hr/hrvatska-narjecja.html>)

4.2.3. Vokalizam

Središnji dio kajkavštine, ujedno i njezin najveći dio, karakterizira poseban razvoj nekoliko starih hrvatskih (i praslavenskih) samoglasnika. Stari su se samoglasnički fonem jat (*ě*) i stari poluglas (*ǣ*) izjednačili. Jat se nalazio na mjestu gdje se danas u kajkavštini pojavljuju različiti samoglasnici, npr. od *cvět* danas imamo: *cvet*, *cvit*, *cveit*, dok se poluglas nalazio npr. u riječi *dęņęs*. Vrijednost samoglasnika na mjestu jata i poluglasa obično je zatvoreno *e*, odnosno *ę* (Lončarić, 2005). Kontinuanta izjednačenog jata i poluglasa u znatnom je dijelu kajkavskoga područja diftongirana u dugom slogu. Taj je diftong većinom *ie*, rjeđe *ei*, dakle ravan dvoglas (Lončarić, 1996). Uz jat i poluglas, izjednačili su se i stari fonemi stražnji nazal *ǫ* i slogotvorno *ǫs u, o* ili čuvaju vrijednost u samoglasniku tipa *o*. Tako se stražnji nazal *ǫ* ostvaruje kao: *ruka, roka, rouka*, a slogotvorno *ǫ* kao: *suza, soza, souza*. Valja napomenuti i gorskokotarske govore koji imaju poluglas koji se nije izjednačio s jatom. Također, ni u zapadnomeđimurskim govorima jat i poluglas nisu izjednačeni, kao ni stražnji nazal i slogotvorno *ǫ*.

Dobar dio kajkavskih govora u većini dijalekata ima sljedeći inventar: *i, e, ɛ, a, o, ɔ, u*. U drugima dolazi do različitih promjena, jednačenja, razlikovanja vokalizma u dugim i kratkim naglašenim i nenaglašenim slogovima. Dok je u sjeveroistočnim govorima prisutan petočlani vokalizam, u međimurskim i zapadnozagorskim govorima u kojima je došlo do ukidanja opreke po kvaliteti, u naglašenom slogu nastao je vokalizam s 10 do 12 jedinica, a u nenaglašenom slogu samo s 4 jedinice. U Bednji i susjednim mjestima također je nastao bogat vokalizam za koji je karakteristično da kvaliteta vokala ovisi i o tonu odnosno uzlaznom – silaznom kretanju tona (Lončarić, 2005).

4.2.4. Konsonantizam

U većini kajkavskih govora pojavljuju se samo dvije palatalne afrikate: po izgovoru između štokavskih *ć* i *č*, *ž* i *ž*, „srednje“, mekše od *č* i *ž*, a obično se bilježe „trorogim“ *č* i *ž*. U plješivičkoprigrorskim i donjosutlanskim govorima postoje po dva para palatalnih afrikata. Skup *čr* većinom se čuva (*črn*, *črf*), a na sjeveroistoku je prešao u *cr* (*crn*, *crf*). U mnogim govorima umjesto *re* javlja se kajkavsko punoglasje *ɛrɛ* (*čɛrɛvo*). Na kraju se sloga *-l* kao gramatički morfem većinom čuva (*imal*, *našel*), dok je na sjeverozapadu i u Gorskom kotaru prešao u *u* (*w*), a taj je pak u nekim sjeverozapadnim govorima prešao dalje u *v* i *f* (*imau*, *imav*, *imaf*), a rijetko je otpao (*ima*). Početno *v-* ispred *l-* otpada (*lasi*), a *v-* od starog početnog *və-* također negdje otpada (*dověc*). U sjeverozapadnim govorima taj je *v* zamijenjen sa *w* (*wmriəl*). U nekim je govorima intervokalno *v* prešlo u *w* (*sowa*, *krowa*) (Lončarić, 2005).

Suprotno (novo)štokavskim govorima koji na mjestu etimološkoga *x* imaju *v*, kajkavski govori u načelu čuvaju *x*, a pojavljuje se i sekundarno, protetsko *x* ispred *r* (*soxa* "sova") (Lončarić, 1996).

Najznačajnija inovacija u distribuciji konsonanata jest ukidanje promjene jednačenja po zvučnosti na kraju riječi (prijelaz zvučnih konsonanata u bezvučne), npr. *grop*, *mras*, ali *med Ćimi*, *z manom*. Također, *-v* prelazi u *-f* (*kraf* prema *krava*, *lofca* prema *lovac*).

Stari mekani *ř* prešao je u skup *rj*, ali u manje kategorija, uglavnom ispred vokala (*orjem*, *zorja*). Suglasnik *w* redovito je velariziran u sjeveroistočnim govorima i plješivičkoprigrorskim, a čuva se na početku riječi ispred samoglasnika, dok drugdje daje *j*, *v* ili otpada. U nekim drugim govorima u nastavcima na kraju riječi prelazi u *-j*. Mlađi skupovi s *j* većinom nisu izjednačeni sa starima (*listje* - *svěća*). Staro je *l* većinom depalatalizirano (*zemla*), dok se *ň* bolje čuva, ali se i često mijenja: depalatalizira (*kniga*), prelazi u *jn* ili *ñ*

(*kojna*), a rjeđe i *j* (*koja*). Suglasnik se *l* često umekšava ispred *i*, a rjeđe ispred *e* i *ė*, dok se *n*, *t* i *d* rjeđe umekšavaju. Skupovi *jt* i *jd* u glagola se čuvaju (*dojti, dojdem*). Neki su govori razvili i fonem *ʒ* (*dz*) (*mozek*) (Lončarić, 2005). Razvoj *d'* u kajkavskom je narječju dvojak: dok se na istoku ostvaruje kao palatalna afrikata (*ǰ* ili *ǰ̣*), na zapadu se izjednačuje s *j* (*i*), a skup *zd'* razvija se usporedno sa skupom *st'* na način: *st' > šć̣*, *zd' > žǰ̣*. Na jugozapadu kajkavskoga područja skupovi *st'* i *zd'* prelaze u *s* i *z* (Lončarić, 1996).

4.2.5. Prozodija

Od Ivšića (1936) i njegova djela „Jezik Hrvata kajkavaca“ govori se o osnovnoj kajkavskoj akcentuaciji (OKA). Formira se oko 10. stoljeća i čini ju specifična distribucija novoga praslavenskoga akuta i novoga praslavenskoga cirkumfleksa. Ivšić (1936) tada je istaknuo da je za kajkavštinu karakterističan novi praslavenski akut na starim kratkim slogovima. Novi je akut na jugozapadu izazvao kraćenje starog akuta i pojavu novoga cirkumfleksa. Također, Ivšić (1936) je istaknuo i još jednu naglasnu pojavu: metatoniju cirkumfleksa u akut i (novoga) akuta u cirkumfleks u sjeveroistočnim kajkavskim govorima. Riječ je o mlađoj pojavi pa se govore s tom akcentuacijom naziva mlađim revolucionarnim govorima (Lončarić, 1996). Prema Ivšiću (1996) prostor gornjosutlanskoga dijalekta odgovara starijem kajkavskom naglasnom tipu koji čuva razvijeni metatonijski [^] i zadržava naglasak na posljednjem slogu riječi (oksitoneza).

Osnovni kajkavski naglasni sustav sastoji se od pet prozodema: tri naglaska (kratki, dugosilazni i dugouzlazni) te dvije nenaglašene jedinice (kratki slog i prednaglasna duljina). Slog u riječi može biti kratak ili dug, osim sloga iza naglaska koji u tom slučaju ne može biti dug. Duljina je fonološka kada je povezana sa silinom ili je ispred nje. Naglašen može biti kako kratak, tako i dug slog. Ako je naglašeni slog dug, tada u njemu postoji opreka po intonaciji i kretanju tona (uzlazno ili silazno) (Lončarić, 1996).

Prema zastupljenosti prozodijskih obilježja (mjesto naglaska, kvantiteta i modulacija) prozodijski sustavi kajkavskoga narječja mogu se podijeliti u pet skupina:

1. s tri prozodijska obilježja
2. s dva prozodijska obilježja: mjesto naglaska i kvantiteta
3. s dva prozodijska obilježja: kvantiteta i ton
4. s jednim obilježjem: kvantiteta
5. s jednim obilježjem: mjesto naglaska

Govori Međimurja i Prekomurja u Mađarskoj, gornjosutlanski govori te neki govori na varaždinskom području imaju zaseban prozodijski razvoj jer su u tim govorima ukinute sve prozodijske opreke (osim mjesta naglaska), a kvantitativne opreke (kratak/dug vokal) prefonologizirale su se i prešle u opreke po boji vokala. Na taj su način dobiveni vokalizmi od deset do dvanaest jedinica u naglašenom slogu i samo četiri do pet u nenaglašenom slogu (Lončarić, 2005).

Iako se gornjosutlanski dijalekt u podjeli kajkavskoga narječja izdvojio (po ukinutosti svih prozodijskih obilježja osim mjesta naglaska), ostavljena je mogućnost da isto nije prisutno u svim govorima toga područja. Gornjosutlansko područje dijeli važna akcenatska izoglosa koja razdvaja jednoakcenatske, zapadnije (na terenu zastupljenije govore) od troakcenatskih, istočnijih (Celinić, 2005).

II. ISTRAŽIVAČKI DIO

5. PRISUTNOST ZNAČAJKI MJESNOGA GOVORA U DJECE S UGRAĐENOM UMJETNOM PUŽNICOM

5.1. Cilj i istraživačko pitanje

Prethodna se istraživanja, kako je ranije spomenuto, nisu bavila pitanjem mogu li djeca koja su bila prelingvalno gluha i imaju ugrađenu umjetnu pužnicu usvojiti, osim jezika kojemu su izloženi na rehabilitacijskim seansama i u odgojno-obrazovnim ustanovama (standardnom jeziku), i neke značajke svojih lokalnih govora kojima nisu izravno poučavani, a kojima su najveći dio svoga vremena izloženi.

Cilj ovoga istraživanja jest ispitati spontano usvajanje mjesnoga govora u implantirane djece unatoč ograničenjima umjetne pužnice (ograničenja u zvučnom signalu, siromašnije ulazne informacije).

S obzirom na cilj oblikuje se sljedeća hipoteza:

H1: Djeca s ugrađenom umjetnom pužnicom spontano usvajaju, uz značajke standardnoga jezika, i značajke svojega lokalnog govora kojemu nisu izravno poučavani.

5.3. Materijal i metode

5.3.1. Izrada materijala i zadaci

Istraživanje je osmišljeno kao polustrukturirani intervju s dvjema skupinama ispitanika: ispitanici s oštećenjem sluha, implantirani i kontrolna skupina koju su činili uredno čujućí vršnjaci iz istoga govornoga područja. Ovisno o interesima ispitanika, neke su se teme koje su uključene u istraživanje proširile, a neke smanjile. Ono što je bilo iznimno bitno pri osmišljavanju materijala jest da se ispitanicima ni na koji način ne pruža jezični podražaj već da na temelju vizualnog podražaja sami proizvode govor.

Istraživanje se sastojalo od triju cjelina. Radna verzija istraživanja sa svim materijalima koji su korišteni u istraživanju nalazi se u Prilogu 1.

Prva cjelina obuhvaćala je dva crtana filma u kojima je prisutan samo vizualni podražaj. Prvi crtani film bio je cjelovit, dok se drugi crtani film u jednom trenutku prekinuo. Nakon što su ih odgledali, ispitanici su trebali kratko prepričati što se u crtanim filmovima odvijalo. Drugi crtani film osmišljen je kao uvodni zadatak za sljedeću cjelinu.

Druga se cjelina odnosila na slikovni prikaz koji je preuzet iz MAIN (*Multilingual Assessment Instrument for Narratives*) testa, a ispitanici su na temelju prikaza trebali osmisliti kratku priču.

Posljednja, treća cjelina osmišljena je kao svojevrсна igra smještanja predmeta u odgovarajuću kategoriju uz opis i imenovanje toga predmeta.

5.3.2. Ispitanici

Prije provedbe istraživanja provedene su sve formalne procedure, a sama provedba istraživanja bila je u skladu s etičkim načelima institucija. Iako je prvotno u istraživanju trebalo sudjelovati troje ispitanika s ugrađenom umjetnom pužnicom čiji su roditelji pristali na sudjelovanje, jedan je ispitanik odustao od istraživanja zbog trenutne epidemiološke situacije uzrokovane pandemijom COVID-19 i nemogućnosti dolaska u Polikliniku SUVAG. U konačnici je u istraživanju sudjelovalo dvoje ispitanika s ugrađenom umjetnom pužnicom (I1 i I2), a kontrolnu su skupinu činili njihovi vršnjaci iz istoga područja (K11 i K12; K21 i K22). Kao i roditeljima, i ispitanicima je prije provođenja istraživanja objašnjeno kako će istraživanje izgledati i što se od njih očekuje. Svi su ispitanici nakon objašnjenja pristali na sudjelovanje u istraživanju. Demografski podaci o ispitanicima prikazani su u tablici 4.

Tablica 3. Profil ispitanika

	I1	K11	K12	I2	K21	K22
Spol	M	Ž	Ž	Ž	M	Ž
Dob	12;0	11;11	11;5	11;3	11;10	10;11
Status sluha	Oštećen sluh	Uredan sluh	Uredan sluh	Oštećen sluh	Uredan sluh	Uredan sluh
Dob implantacije	0;11	/	/	1;11	/	/

Slušna dob	11;0	11;11	11;5	9;3	11;10	10;11
Mjesto rođenja	Dubrovnik	Dubrovnik	Dubrovnik	Zabok	Zabok	Zabok
Mjesto prebivališta	Šipanska Luka	Šipanska Luka	Dubrovnik	Cigrovec	Cigrovec	Pregrada
Narječje	štokavsko	štokavsko	štokavsko	kajkavsko	kajkavsko	kajkavsko
Mjesto odrastanja majke	Dubrovnik	Šipanska Luka	Dubrovnik	Cigrovec	Sopot, Pregrada	Druškovec
Mjesto odrastanja oca	Šipanska Luka	Dubrovnik	Dubrovnik	Mala Erpenja	Cigrovec	Kostelsko

5.3.3. Postupak

Tijekom provođenja istraživanja je, zbog epidemiološke situacije, mnogo čimbenika trebalo uzeti u obzir i realizirati na način da se ne ugrožava kvaliteta provođenja istraživanja (zdravstveno stanje, fizička udaljenost između istraživača i ispitanika, nošenje maske i sl.), ali ni zdravlje. Istraživanje je sa svakim ispitanikom provedeno individualno.

Istraživanje je s ispitanicima koji imaju ugrađenu umjetnu pužnicu provedeno u prostorijama Poliklinike SUVAG. Prvo je snimanje obavljeno 13. srpnja 2021. u sveukupnom trajanju od dva sata, a drugo 22. srpnja 2021. u sveukupnom trajanju od sat vremena. Oprema za testiranje sastojala se od prijenosnoga računala (model Asus X540L), programa Praat (verzija 6.0.26) i mikrofona (Rode NT-USB). Zbog epidemiološke situacije govore kontrolne skupine snimili su roditelji implantirane djece. Na taj su način ispitanici kontrolne skupine bili u svom poznatom okruženju što je povoljno utjecalo na njihovu proizvodnju spontanoga govora. Nakon obavljenog snimanja, roditelji su snimke kontrolne skupine poslali elektroničkom poštom istraživačici (autorici ovoga rada).

Na početku je istraživačica kratko razgovarala s implantiranim ispitanikom nakon čega je uslijedilo zajedničko gledanje prvoga crtanog filma, a zatim prepričavanje. Nakon toga gledao se drugi crtani film za koji su, nakon prepričavanja, trebali predvidjeti što bi dalje moglo uslijediti.

U drugome je zadatku korišten slikovni predložak *Baby birds stimulus pictures* (Hickmann, 2003; prema Gagarina i sur., 2012). Ispitanici su imali nekoliko minuta vremena (ovisno o individualnim potrebama) kako bi proučili predložak nakon čega su morali, na temelju slikovnoga prikaza, ispričati kratku priču. U slučaju da je priča bila kratka, ispitanici su odgovarali na dodatna pitanja.

U posljednjem zadatku ispitanicima su predočena četiri slikovna prikaza na kojima se nalazila određena prostorija u kućanstvu (kuhinja, dnevni boravak, spavaća soba i dječja soba), a svaka je predstavljala jednu skupinu odnosno kategoriju. Nakon toga ispitanicima su dane sličice nekih kućanskih predmeta. Svaki kućanski predmet ispitanici su trebali objasniti, navesti svrhu i smjestiti u odgovarajuću kategoriju (prostoriju).

5.4. Rezultati i rasprava

Nakon prikupljanja snimki iste su preslušane. Preslušavanje se odvijalo na način da je najprije preslušan spontani govor implantiranog djeteta, a zatim onaj kontrolne skupine istoga govornoga područja. Nakon toga govor je transkribiran hrvatskom dijalektološkom transkripcijom koja je korištena u transkribiranju hrvatskih mjesnih govora hrvatskih narječja autorica Menac-Mihalić i Celinić (2012). Sljedeća faza bila je izdvajanje i razvrstavanje riječi i pojava (na temelju kojih se opisivao govor ispitanika) koja je obavljena u programu Microsoft Office Excel 2016.

Opis koji se donosi uključuje analizu vokalizma, konsonantizma i prozodije unutar koje će se uspoređivati govor obiju skupina.

Prikazat će se najprije rezultati ispitanika sa štokavskoga govornog područja.

5.4.1. Štokavsko govorno područje

Ispitanik I1 čiji će se govor opisati u nastavku rada prebiva u Šipanskoj Luci. To se mjesto nalazi na sjeverozapadu otoka Šipana i pripada Dubrovačko-neretvanskoj županiji, a govor ovoga područja ubrajamo u novoštokavski ijekavski dijalekt. Govor I1 usporedit će se s govorom kontrolne skupine koju čine jedna ispitanica (K11) koja također prebiva u Šipanskoj Luci, dok druga ispitanica (K12) prebiva u Dubrovniku. Svo troje nekoliko puta mjesečno migriraju između spomenuta dva mjesta.

gotovo uvijek pojavljuje u dugim slogovima, dok se *ɛ* javlja u kratkima. Isto je potvrđeno i u kontrolnoj skupini.

5.4.1.1.2. Realizacija i distribucija

Svaki samoglasnik može se ostvariti na bilo kojemu mjestu u riječi.

Tablica 4. Primjeri kratkih i dugih naglašanih i nenaglašanih vokala u štokavskih ispitanika

		Kratki naglašeni i nenaglašeni	Dugi naglašeni i nenaglašeni
<i>i</i>	I1	<i>sīr, livadu, izbila</i>	<i>nīje, vlāsnīk</i>
	K11	<i>ptīca, polònilo</i>	<i>s híme</i>
	K12	<i>mīksēr</i>	<i>kol'íca, otklízala</i>
<i>e</i>	I1	<i>svè, dèbela</i>	<i>idéja, nāprijēd</i>
	K11	<i>svè, nè vidi, mòže</i>	<i>l'èža, zà rēp</i>
	K12	<i>svè, óvce</i>	<i>vrijéme</i>
<i>ɛ</i>	I1	<i>yrètāne, yrètāč, prèpustīm</i>	/
	K11	<i>odl'ètila</i>	
	K12	<i>tèret</i>	
<i>a</i>	I1	<i>zāpravo, tàkō, nāžalōst, bīla</i>	<i>tā, vrāta, òndā, slikóvnicā</i>
	K11	<i>māma, nāpravio</i>	<i>poláko, po yùmāmā</i>
	K12	<i>stāvila, kolāčić</i>	<i>váyāne</i>
<i>ɑ</i>	I1	/	<i>vlāsnīk, zāmkom, spāva, bāku, mrāk</i>
	K11		<i>čājnīk, lāmpu, xrānu, vlāsnīk, nātrāy</i>
	K12		<i>čājnīk, dāli, váyāne</i>
<i>o</i>	I1	<i>štò, pòslastice</i>	<i>ófca, mōra, mùzikōm, zāmkom</i>
	K11	<i>yòre, dòlazit</i>	<i>óže, ón, dòvōlno</i>
	K12	<i>kòlibe</i>	<i>mórala, ófce</i>
<i>u</i>	I1	<i>kūćice, drūyī</i>	<i>sūncā</i>
	K11	<i>jūturo, ùxatit</i>	<i>úc, proyúrat</i>
	K12	<i>ù bańu</i>	<i>tú</i>
<i>ɤ</i>	I1	<i>smj̄šavi, t̄j̄čāne, v̄j̄xa, cv̄rkūtānem</i>	<i>v̄j̄sti</i>

	K11	<i>bṛ̥do, tṛ̥čq̃ne</i>	<i>bṛ̥zo</i>
	K12	<i>dṛ̥vo, smṛ̥šavi</i>	<i>bṛ̥zo</i>

5.4.1.1.2.1. Redukcije vokala

U govoru ispitanika I1 kratki nenaglašeni vokal *i* većinom je reduciran:

- u infinitivu: *jṛ̥st, pṛ̥nat, doṽodit, bṛ̥t, probṽdit, čṛ̥tat*, ali: *izmjeriti, krṛ̥sti*.

Pojava je potvrđena i u kontrolnoj skupini u svim infinitivnim oblicima (K11: *prōč̣, proyúrat, skákat, izmjerit*; K12: *pṛ̥nat, učit*), a zabilježio ju je i Ligorio (2010) (*pṛ̥t*).

U dvama je primjerima u govoru ispitanika I1 zabilježeno i kraćenje cijeloga infinitivnog finalnog sloga *-ti*: *dobíva, pṛ̥zi* što kontrolna skupina nije potvrdila. No, Ligorio (2010) je u svojem istraživanju zabilježio i tu pojavu (*pṛ̥s 'pasti'*)

Kada je riječ o vezniku *ali*, finalni kratki, nenaglašeni *i* reducira se, ali nedosljedno: *äl/áli*.

Isto je zabilježeno i u govoru ispitanice kontrolne skupine K11 (*äl/áli*).

Iako se kod I1 redukcija *i* dosljedno javlja u riječi *kolko*, to nije potvrđeno u kontrolnoj skupini.

Ispitanik I1 dosljedno reducira *i* na penultimi iza naglašenog sloga radi bržeg izgovora: *kupaòncu, komàdčē, aparàtča*. Ispitanica K11 čuva *i* u toj poziciji: *polòmilo*.

Osim redukcije vokala *i*, u govoru ispitanika I1 zabilježeno je, iako rijetko, i reduciranje inicijalnoga *o* (*ovàkō/vàkō*) te vokala *a* u završnom otvorenom slogu u priložima (*sàd, kàd, nṛ̥kad*). Spomenute redukcije nisu potvrđene u kontrolnoj skupini.

5.4.1.1.3. Postojanje ili uklanjanje zijeva iz sustava

Iako su u obje skupine ispitanika potvrđeni primjeri u kojima dolazi do sažimanja vokala *ao > o*: I1 - *pòkušō, pòstiyō, sùnčō, pokázō*; K11 - *provjerávō, stávļō*; K12 - *pòvūkō* (kako navode Lisac 2003: *pòsō* i Ligorio 2010: *sṽjō*), potvrđeni su i primjeri poput: I1 - *kào*; K11 - *pṛ̥ao, dōšao*; K12 - *kupaónu*.

Lisac (2003) navodi i primjer sažimanja vokala *eo > o* (*üzō*) što je u govoru ispitanika I1 i potvrđeno primjerom: *pòjo*, no većinom je zabilježeno čuvanje zijeva *eo*: I1 - *ùzeo, jṛ̥eo*. Čuvanje je potvrđeno i u govoru K11 - *ùzeo, pòčēo*.

5.4.1.1.4. O podrijetlu samoglasnika

Kratki i dugi samoglasnici kontinuantne su odgovarajućih samoglasnika u ishodišnome sustavu.

Zamjena je jata na dubrovačkom području ili dvosložna ili jednosložna, ovisno o naglasku. U kratkom slogu obično je dobiveno *je*, a javljaju se i stalni ekavizmi te poneki ikavizam (Lisac, 2003).

Kratki jat u govoru ispitanika I1 daje *je*: *pòtjerat*, *izmjerit*, *xtjèla*, *òbjedujem* te kao *i*: *bòlit*. Isto je potvrđeno i u kontrolnoj skupini (K11: *izmjerit* - *vìdila*; K12: *vìdjela* - *odlètila*).

Osim toga, u govoru I1 kratki jat daje *i* ispred *o* dobivenog od dočelnoga *l*: *òdnijo*, *đio*, *tiò* ("htio"), *živijo* te kao *ø*: *vìdli*. Tu je potvrdu u novoštokavskome ijekavskome dijalektu potvrdio i Lisac (2003), no spomenute dvije pojave nisu potvrđene u govoru kontrolne skupine.

U pravilu **ę* daje *e*: I1 - *pétom*.

U pravilu **ø* daje *u*: I1 - *rúke*, *pût*.

U pravilu **ŷ* daje *u*: I1 - *súncu*.

U štokavskome narječju poluglas u jakom položaju daje *a*, dok u slabom položaju uglavnom daje *ø* što je i potvrđeno u govorima ispitanika (*pàs*, *dân*, *sàn*, *sàd*, *kàd*, *dàska*; *psà*) Glas *a* ponekad zna doći i u slabu položaju pa dolazi do pojave jake vokalnosti (Lisac, 2003), no to nije potvrđeno u ispitanika.

U štokavskom inicijalno *və(-)* obično daje *u*. U novoštokavskom (i)jekavskom dijalektu može doći i do promjene *və(-)* u *va* (Lisac, 2003), no to u snimljenim govorima nije zabilježeno. Zabilježena je samo promjena u *u* (I1 - *ùčijo*, *ùvijèk*; K11 - *ùzet*; K12 - *ùzeli*).

Lisac (2003) napominje kako se u novoštokavskom (i)jekavskom dijalektu nenaglašeni vokali često mijenjaju. Tako je u govoru K11 zabilježena zamjena *a* u *i* (*ùxitila* "uhvatila") što nije zabilježeno u ispitanika I1 i ispitanice K12. Osim te zamjene, K11 zamjenjuje *e* s *i* (*priskòčít*) što je zabilježeno i u I1 (*tàpīt*).

Vokal *u* pojavljuje se u svim pozicijama, no u jednom primjeru u dvoje ispitanika pojavila se pojava zamjene u inicijalnoj poziciji konsonantom *z* (I1 - *zdèbļõ se*; K12 – *zdèbļala*).

5.4.1.2. Konsonantizam

5.4.1.2.1. Inventar ispitanika

- sonanti				- opstruenti			
<i>v</i>			<i>m</i>	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	
	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>n</i>	<i>t</i>	<i>d</i>		
<i>j</i>	<i>ļ</i>		<i>ń</i>	<i>c</i>		<i>s</i>	<i>z</i>
				<i>č̣</i>	<i>č̣̇</i>		
						<i>š</i>	<i>ž</i>
				<i>k</i>	<i>γ</i>	<i>x</i>	

5.4.1.2.2. Realizacija i distribucija

5.4.1.2.2.1. Palatalne afrikate *č̣* i *č̣̇*

Na temelju govora I1 može se zaključiti o postojanju jednoga para palatalnih afrikata: *č̣* i *č̣̇* na što je u dubrovačkomu ukazao i Lisac (2003), a potvrđeno je u govoru kontrolne skupine. Te se afrikate ostvaruju srednjom vrijednošću, kao *č̣* - između *č* i *ć* te kao *č̣̇* - između *č̣* i *č̣̇*.

- *č̣*: I1 - *nôč̣, vèč̣ī, izjèdnāč̣ī, kolāč̣īci, sūnč̣ā.*

K11 - *nòč̣nu, č̣ġjnīk, kùč̣īce, komonč̣īna.*

K12 - *ptič̣ī, djèč̣jī, kolāč̣īč̣.*

- *č̣̇*: I1 - *ẓ̌ērī, izaẓ̌u, meẓ̌ūtīm, ẓ̌e, l'èẓ̌a.*

K11 - *óẓ̌e, léẓ̌a.*

K12 - *dóẓ̌e.*

5.4.1.2.2.2. Fonemska opreka *l* : *l'*

Također, u snimljenim govorima prisutna je i fonemska opreka između alveolarnoga *l* i palataliziranoga *l'*, i to u primjerima:

- u I1: *vlâsnîk* - *stâvil'i*.

- u K11: *dôlazi* - *odl'etila*.

Iz primjera proizlazi kako se palatalizirano *l'* pojavljuje kada se nalazi ispred prednjih vokala, no ne provodi se dosljedno. Zabilježeni su i primjeri u govoru I1, a potvrđeno je i u kontrolnoj skupini kada se u takvom okruženju pojavljuje alveolarno *l* (I1: *bîli*; K11: *stâvili*; K12: *lôvili*).

5.4.1.2.2.3. Glasovne promjene

U govoru I1 potvrđeni su primjeri glasovnih promjena koje se dosljedno provode: sibilizacija (I1 - *bûtîyu*, *bûtîzi*), asimilacija prema zvučnosti (I1 - *kômât sîra*, *kât sam*, *věž dvâ*, *îž brôdôm* "ići brodom" nakon redukcije finalnoga *i*, *bâž dôbro*, *sâd bûdilica*; ponekad dolazi nakon asimilacije po zvučnosti i do ispadanja toga glasa: I1 - *kâ smo yládni*), asimilacija prema mjestu tvorbe (I1: *bè škôle*, nakon asimilacije došlo do ispadanja jednoga bezvučnog frikativa *š*)

Za dubrovačko je područje karakteristična pojava nove i najnovije jotacije (Lisac, 2003; Ligorio, 2010) koja je zabilježena i u ispitanika I1: iza *l* i *n* (*lěta*, *němački*), iza *t* i *d* nakon pojednostavljanja suglasničke skupine *gd* > *d* odnosno *vd* > *d* (*žě*, *něže*). Uz navedene primjere u ispitanika I1 zabilježeno je i: *sřžele*. Najnovija se jotacija potvrđuje i u govoru ispitanice kontrolne skupine K11 (*žě*, *óže* "ovdje"), no nije zabilježena u ispitanice K12 (*vîdjela*). U ispitanice K12, koja prebiva u Dubrovniku (za razliku od I1 i K11 koji prebivaju u Šipanskoj Luci), vjerojatno se radi o utjecaju standardnoga jezika pa se pojava izgubila.

5.4.1.2.2.4. Konsonanti i konsonantske skupine

Konsonant *x* vrlo je nestabilan. Na to je ukazao i Lisac (2003) koji je zabilježio i čuvanje toga glasa, ali i njegovu redukciju. U ispitanika I1 bilježi se i njegovo čuvanje (u svim pozicijama): I1 - *xtîo*, *krîux*, *xtjêla*, *vřxa*, ali i redukcija (u inicijalnoj i finalnoj poziciji): I1 - *tjêli*, *tîo*, *ôdmā*, u G mn. pridjevsko-zamjeničke deklinacije: *râznî* ("raznih"), *prômetnî*

("prometnih"). No, u govorima kontrolne skupine zabilježeno je samo čuvanje toga glasa: K11 - *xrǎnu, ùxatit*; K12 - *ìx, krùxa*.

Konsonant *l* ispitanik I1 u finalnoj poziciji zamjenjuje vokalom *o*: *ùzeo, vidiĵo, xtiĵo*, ali zabilježeno je i čuvanje: *dèbel, predèbel*. Lisac (2003) također govori o prisutnosti čuvanja *l* i zamjene vokalom *o* u novoštokavskom (i)jekavskom dijalektu (*ùzō, tōpal*). U kontrolnoj skupini zabilježena je samo zamjena dočetnoga *l* u *o* (K11 – *nagáño, biĵo, stāvĵo*; K12 - *brōĵo, vrátĵo, polòmĵo*).

Ispitanik I1 konsonant *d* u središnjoj poziciji uglavnom čuva: *sèdam*, no zabilježeno je i ispadanje: *ylèāmo* ("gledamo"), što spominje i Lisac (2003). Kontrolna skupina potvrdila je samo čuvanje (K11 - *ylèdala*). Tako se ispadanje toga konsonanta u središnjoj poziciji pripisuje bržem izgovoru jer nije zabilježeno u drugim primjerima. U govoru ispitanice kontrolne skupine K11 potvrđeno je i sažimanje odnosno ispadanje središnjega i finalnoga sloga (*sklĵizla* < skliznula, *mĵl* < malen) o čemu svjedoči i Lisac (2003): *svedno, čoče, grotā* i sl. No, to nije zabilježeno u govoru I1. Razlog tomu mogao bi biti utjecaj standardnoga jezika.

Lisac (2003) napominje kako su u ovom dijalektu često pojednostavljene početne suglasničke skupine. U snimljenim je govorima zabilježeno i čuvanje određenih suglasničkih skupina, ali i njihovo gubljenje. Najčešće dolazi do pojednostavljivanja skupine *xv > v* (I1 - *svătĵo* "shvatio") što je potvrđeno i u kontrolnoj skupini (K11 - *svătĵo* "shvatio"; K12 – *ùxatit* "uhvatiti", *ùxitila* "uhvatila"). Osim pojednostavljivanja, u govoru I1 zabilježeno je i čuvanje suglasničkog skupa *xv*: I1 - *ùhvatĵ*. Isto nije potvrđeno u kontrolnoj skupini. Iako Lisac (2003) govori o učestalom pojednostavljivanju početničke suglasničke skupine *pt > t*, u snimljenim govorima zabilježeno je dosljedno čuvanje (I1 - *ptĵca, ptĵčićā*; K11 - *ptĵčićāma*; K12 - *ptĵćima*).

No, kada je riječ o dočetnomu *-st*, Lisac (2003) bilježi da se ono u dubrovačkome obično čuva: *pōst*. Isto je zabilježeno i u ispitanika I1: *nāžalōst, prèdnōst*.

5.4.1.2.3. O podrijetlu suglasnika

U nastavku će se tablično prikazati ostvaraji pojedinih polaznih konsonanata i konsonantskih skupova.

Polazno *v* u konsonantskim skupovima nakon gubitka *a* uglavnom prelazi u *u* koje se čuva. To je i uobičajeno za štokavske govore i dubrovački dijalekt (Lisac, 2003; Ligorio, 2010). Spomenuto je prisutno u govoru ispitanika I1, a potvrđeno i u kontrolnoj skupini.

Kada je riječ o prijedlogu *s* ili *sa*, također je prisutan u štokavskome dijalektu (Lisac, 2003), a u govoru ispitanika I1 zabilježeno je i gubljenje toga prijedloga: u ulozi objekta kad označuje predmet radnje (*zâmkom*), kada se sljedeći instrumental vezuje na prethodni (*sa mermelâdôm i màslôm*), u ulozi priložne oznake kada označuje prijevozno sredstvo (*bròdôm*) što je u skladu s pravilima standardnoga jezika (Brač, 2019).

Skup *sj-* ostvaruje se kao *s-* (Lisac, 2003): *sùtra*, a isto je zabilježeno i u ispitanika I1: *sutrâdân*.

Lisac (2003) u dubrovačkome ponegdje bilježi prijelaz *l* u *j*: *kjûn*. Taj je prijelaz zabilježen u jednom primjeru u ispitanika I1: *ômijeno*, no nije potvrđeno u govorima kontrolne skupine. Stoga, o toj se pojavi ne može sa sigurnošću tvrditi te ju je potrebno dodatno ispitati.

Iako Lisac (2003) u dubrovačkom govoru bilježi realizaciju sonanta *l* uz obalu i blizu nje kao *l*, ta pojava nije zabilježena u ovim govorima.

Skupovi *jt* i *jd* nisu sačuvani u svojim izvornim oblicima u ovim govorima već su se nakon premetanja ostvarili svojim srednjim vrijednostima, kao *č* i *ž*.

Kao što je i uobičajeno za štokavske govore (Lisac, 2003; Ligorio, 2010), i u ovim se govorima bilježi postojanje skupa *št* (I1 - *zâpūštene, opūštajuće*; K11 – *štâp*).

Polazni **tāj* u ispitanika I1 daje slijed *tj*, dok sekundarni **tāj* ostvaruje kao *tj > ć*, odnosno u ovim govorima kao srednje ostvareni *č* (*cvijêće, pròleća*). Sekundarni **stāj* ostvaruje se kao *stj > sc > šć*, odnosno u ovim govorima kao *šč* (*nâjčešće, čiščêne*). Takav je ostvaraj uobičajen za štokavski dijalekt (Lisac, 2003).

Iako Lisac (2003) kaže kako je oko samog Dubrovnika čest prijelaz *m > n* ili nazalizirani vokal, to u govoru ispitanika I1, kao ni u kontrolnoj skupini, nije potvrđeno. To se pripisuje utjecaju standardnoga jezika.

U starijem dubrovačkom govoru često se izgovaralo *moreš*, no sada se obično izgovara *možeš* (Lisac, 2003). To je u ispitanika I1 i potvrđeno: *mòžeš, mòžemo*, kao i u ispitanice kontrolne skupine K11: *mòže*.

Tablica 5. Prikaz razvoja i ostvaraja konsonanata u snimljenim govorima štokavskih ispitanika

v	prijedložni	I1: <i>u trgòvinu, u Zàgrebu</i>	
	prefiksadni	<i>vân > vn > un:</i>	I1: <i>unútra</i>

		<i>vəz > vz > uz:</i>	I1: <i>ùzeti</i>
		<i>vəč > vč > uč:</i>	I1: <i>ùčijo</i>
		<i>vəs > vs + premetanje > sv</i>	I1: <i>svè, svì</i> K11: <i>svà</i>
iz-	čuvanje polaznoga prefiksa *iz-		I1: <i>izišla, izyubi, izàberem</i>
	*iz- > is-		I1: <i>ispísat</i>
sə-	*sə > sa/s		I1: <i>sa kònopom, sa mermeládom, s ñima</i> K11: <i>sa svòjòm, sàkrila, svřstavamo, sklizlā, smìslili</i> K12: <i>sàkrila, smřšavi</i>
	*sə > ø		I1: <i>zq̄mkom</i> ("sa zamkom"), <i>màslòm, vòdom, bròdòm</i>
sj	> s		I1: <i>sutràdān</i>
ń	ostvaruje se kao <i>ń</i>		I1: <i>ńixov, raspoložéne, nèmačkī</i> K11: <i>nayáno</i> K12: <i>kūxiñu</i>
ǰ	ostvaruje se kao <i>ǰ</i>		I1: <i>dàǰē</i> K11: <i>stāvǰo</i> K12: <i>zdèbǰala</i>
	rijetko kao depalatalizirano <i>l</i>		I1: <i>vàlda</i>
	rijetko kao <i>j</i>		I1: <i>òmijeno</i>
l	> <i>o</i>		I1: <i>xīo, ùzeo</i> K11: <i>ùxitǰo, dòšao</i> K12: <i>pòvūko</i>
	> <i>l</i>		I1: <i>dèbel, predèbel</i>
	> <i>l'</i>		I1: <i>upàl'il'i</i> K11: <i>zàdāl'i</i>
jt	> <i>č</i>		I1 - <i>izāč</i> K11 - <i>pròč, ùč</i>
jd	> <i>ǰ</i>		I1 - <i>izažǰu, dòžēm, nàžēm, pòžēmo</i> K12 - <i>dóže</i>
stj	> <i>št</i>		I1 - <i>zàpūštene</i> K11 - <i>štáp</i>
tǰj	polazni *tǰj > <i>tj</i>		I1 - <i>tjèrali, xtjèla</i>
	sekundarni tǰj > <i>č</i>		I1 - <i>cvijèče, òsječām, pròleča</i>
stǰj	sekundarni stǰj > <i>šč</i>		I1 - <i>nájčešče, čiščēne</i>
r'	> <i>r</i>		I1 - <i>mòre, yòre, càra</i> K11 - <i>yòre</i>

t'	> č̣	I1 - kùč̣ica, nòč̣, vruč̣ina, òdječu, smèč̣e K11 - nòč̣nū, kùč̣ice
č	> č̣	I1 - vèč̣ēr, poč̣étak, máč̣ak, č̣aròlija K11 - č̣à, č̣âjnĭk, č̣inĭ K12 - č̣âjnĭk, kolač̣ič̣
čar	> cr	I1 - C̣f̣nā Gòra

5.4.1.3. Prozodija

5.4.1.3.1. Inventar

Naglasak je novoštokavskog (i)jekavskoga dijalekta novoštokavski četveroakcenatski (Lisac, 2003) što se potvrdilo i u ovim govorima. Dakle, sustav ovoga govora čine četiri novoštokavska naglasaka: kratkosilazni, kratkouzlazni, dugosilazni i dugouzlazni.

Svi slogovi mogu biti kratki i dugi.

Svi slogovi osim posljednjega mogu biti naglašeni.

5.4.1.3.2. Realizacija

5.4.1.3.2.1. Zanaglasne dužine

U govoru postoje zanaglasne dužine koje se ostvaruju ili jednako dugo kao i dugi naglasci ili nešto kraće. No, u ispitanika se pojavilo i duženje određenih riječi koje je nastalo zbog prisjećanja na sadržaj ili nabranjanja. Takve se dužine ne uzimaju u obzir. Svi niže navedeni slučajevi javljanja zanaglasnih dužina uglavnom su potvrđeni u obje skupine ispitanika.

- I jd. ž.r. e-deklin.: *teẓ̌inōm, mùzikōm*
- G mn. svih imenica: *ciylā*
- imenice na -ost: *prèdnōst*
- imenice na -nik: *č̣âjnĭk*
- glagolske imenice: *ṭṛ̌č̣āne, ùdarāne, vāyāne*
- upitno-odnosna zamjenica *kòjĭ*
- neodređene zamjenice: *nèkĭ, svākĭ*

- komparativ pridjeva 'velik': *věčī*
- pridjevi na -ći: *dòmāčī*
- 3 l. jd. i mn. pz.: *zàronī, plùtā, vòdē, prènosī, zàvršī, ùxvatī*
- prilozi: *ovàkō, nàtrāg*

5.4.1.3.2.2. Raspodjela naglasaka po slogovima i naglašavanje posuđenica

Jednosložne riječi imaju samo silazne naglaske, dvosložne i višesložne riječi na prvom slogu mogu imati sva četiri naglasaka (na unutarnjima samo uzlazni), dok posljednji slogovi nisu naglašeni.

Primjeri neprenesenog silaznog naglasaka nisu česti. Prenošenje naglasaka na proklitiku uglavnom se provodi dosljedno. Kao što je vidljivo iz Tablice 6. u sva se tri ispitanika javlja i prenošenje naglasaka, ali i neprenošenje. Ipak, slučajevi neprenošenja su rijetki.

Također, upozorava se na prisutnost kratkosilaznog naglasaka na sjeverozapadu dijalekta i dijelu jugoistoka u oblicima genitiva i akuzativa *měne, tēbe, sēbe* te u dativu i lokativu *měni, tēbi, sēbi*. Ti isti oblici u glavnini jugoistoka imaju kratkouzlazan naglasak (Lisac, 2003). Potonje se ostvarilo u ispitanika II i kratkosilaznim i kratkouzlaznim naglaskom (*měni je, òndā je mēni*). Isto nije zabilježeno u govoru kontrolne skupine.

U govoru ispitanika II zabilježene su i neke posuđenice, a naglašava ih na sljedeći način: -ako je na nepočetnom slogu silazni naglasak on se prebacuje na prethodni slog kao kratkouzlazni; ako je slog bio izvorno dug, on zadržava dužinu, npr. *dèsert* (desèrt), *pànō* (panô)

-u posuđenica koje imaju naglasak na unutarnjem slogu dolazi do prelaska naglasaka na prethodni slog u obliku kratkouzlaznog, a dužina ostaje, npr. *animīranu*.

Posuđenice u govoru kontrolne skupine nisu zabilježene.

Tablica 6. Primjeri ostvarenih naglasaka i zanaglasnih dužina štokavskih ispitanika

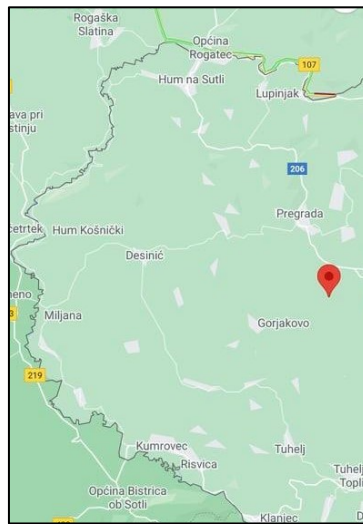
	KRATKOSILAZNI	KRATKOUZLAZNI
II	<i>svě, bāš, kād, mōgla, pòšlo, vēcēr, kùćice, tṛčqñe, frīžidēr, jědnostāvno</i>	<i>ònlajn, livadū, vèlikī, rezùltāt, stepèn'ca; na krāju / nà néya, ò tomē, nà vřx, nà pamēt</i>

K11	<i>čà, pào, s̄ir, pùkla, srètna, sàkri-la, m̄řšavila, pritř̄čo, nèprimjetno</i>	<i>stàblo, pròvodi, izmjerit, prepòstàvļam; na nèga, za níme / zà rēp, pò hému, nà tōj</i>
K12	<i>m̄řš, dà, psà, krùxa, drüye, vādī, nìkoga, tř̄čala, svät̄'ò, ptič̄ima</i>	<i>izveli, kònop, lòvili, polòmī'ò, frižidēr; na krāj, za rēp / nà krāju, ù bañu</i>
	DUGOSILAZNI	DUGOUZLAZNI
I1	<i>ón, nòč, dvà, tāj, jāje, pārho, vrāti, vļasnīk, slāmčicu</i>	<i>idēja, béba, váļak, vrātī'ò, kol'ica, poláko, pokázo, počétak, snímili, pridružili</i>
K11	<i>štāp, próč, nóvu, premāł, slámka čġjnīk</i>	<i>óđe, xrānu, óvca, l'ēža, vrijéme, nagáño, skalíne, proyúrat, provjerávo, komončína</i>
K12	<i>tò, dán, trí, mále, nēmā, mājka, dōđe, slāmke</i>	<i>māmac, dāli, mórala, kolica, mašina, vāyāñe, otklízala, pridružile</i>
	ZANAGLASNA DUŽINA	
I1	<i>slikovnicā, tūrīstā, Britānije, anīmīranu, dēsert, na pànōu, ù škōlu, Šīpān</i>	
K11	<i>frižidēr, vèčt, nāzād, komònčīnu, yūmama, pòvūko, svòjīm</i>	
K12	<i>svākī, prèskāče, nàtrāy</i>	

5.4.2. Kajkavsko govorno područje

Sljedeće će se opisati govor ispitanika I2 koji prebiva u Cigrovcu. Cigrovec je naselje u Republici Hrvatskoj u sastavu Pregrade u Krapinsko-zagorskoj županiji. Dakle, radi se o kajkavskome dijalektu, preciznije prema Lončarićevoj (2005) podjeli o gornjosutlanskom dijalektu. Ispitanica s ugrađenom umjetnom pužnicom (I2) i ispitanik kontrolne skupine (K21) žive u Cigrovcu, dok ispitanica kontrolne skupine (K22) živi u Pregradi. Celinić (2005) napominje da iako je prostor koji zauzima gornjosutlanski dijalekt relativno malen, odlikuje se velikom raznolikošću vokalizama pojedinih mjesnih govora. Isto je potvrdila svojim istraživanjem u koje je uključila većinom mjesta koja se nalaze u blizini slovenske granice i međusobno su podosta udaljena (Kumrovec, Hum na Sutli, Pavlovec, Kostelsko). U skupinu kontrolnih ispitanika ipak je uključena i ispitanica iz Cigrovca jer se to naselje nalazi u sastavu Pregrade (udaljeni su svega 7 km) pa se ne očekuju velika međusobna odstupanja. No, na mjestima na kojima se pojavljuju odstupanja, ona su jasno označena kao takva. Uz to, u određenim se značajkama govor I2 i K22 preklapaju, ali isto nije potvrdio K21. Takva su mjesta također jasno istaknuta u rezultatima. Upravo je zbog situacija gdje se obilježja govora I2 i K22

ponekad potvrđuju, a ponekad isključuju potrebno provesti opsežnije istraživanje u kojemu bi sudjelovao veći broj ispitanika kako bi se zaključilo u čemu se ti govori razlikuju, odnosno ne razlikuju. Drugim riječima, možemo li u određenom govoru govoriti o novom stanju koje je nastalo pod utjecajem standardnoga jezika ili pak o djelomičnom čuvanju staroga stanja uz djelomičan utjecaj standardnoga jezika.

Slika 5. Geografski smještaj Cigrovca (Izvor: Google karte)

5.4.2.1. Vokalizam

5.4.2.1.1. Inventar

Na temelju zabilježenoga govora ispitanice I2 proizlazi sljedeći inventar:

- kratki

i

e

ɛ

a

u

o

- dugi

i

e

ɛ

a

u

o

Inventar kontrolne skupine uglavnom se slaže s prikazanim. Odstupanje se pojavljuje u prisutnosti vokala ϵ . Dok ispitanica K22 ima taj vokal, ispitanik K21 u svom inventaru kratkih i dugih vokala nema ϵ .

Lončarić (2005) u vokalizmu Plemenščine (koja je također u sastavu Pregrade) bilježi inventar od 10 do 12 jedinica, između kojih je i diftong *ie*. Isti diftong Celinić (2005) bilježi u govoru Kostelskoga koji je također geografski blizu Pregrade. U kontrolnoj se skupini u nekoliko riječi pojavljuje diftong *ie*. Dok ispitanica K22 taj diftong izgovara i u kratkom i u dugom slogu (*tíeško, dīela*), ispitanik K21 taj dvoglas ostvaruje samo u kratkome slogu (*mīetnuo*). No, spomenuti diftong nije zabilježen u govoru ispitanice I2. Izostanak toga diftonga u govoru I2 pripisuje se utjecaju standardnoga jezika. Da bi se utvrdio konačan status toga dvoglasa, u daljnja je istraživanja nužno uključiti veći broj ispitanika.

5.4.2.1.2. Realizacija i distribucija

Svaki se samoglasnik može ostvariti na bilo kojem mjestu u riječi.

Tablica 7. Primjeri kratkih i dugih naglašanih i nenaglašanih vokala u kajkavskih ispitanika

		Kratki naglašeni i nenaglašeni	Dugi naglašeni i nenaglašeni
<i>i</i>	I2	<i>cīylu, smṛši</i>	<i>nīje</i>
	K21	<i>īsto, postāvile</i>	<i>tušīramo</i>
	K22	<i>vīdel, pōstati</i>	<i>štrīk</i>
<i>e</i>	I2	<i>djēt, cīyle</i>	<i>mrēžu</i>
	K21	<i>lējela, sūper</i>	<i>trēčoj, mrēžu</i>
	K22	<i>dēsno, ūže</i>	<i>zēl, zēla, debēla</i>
<i>ę</i>	I2	<i>ulijēm</i>	<i>pēt</i>
	K21	/	/
	K22	<i>ję</i>	<i>zręzal, okręnul</i>
<i>a</i>	I2	<i>stāvi, vēlika</i>	<i>vāļak</i>
	K21	<i>plāše, jēdna</i>	<i>xrānu, vlāsnik</i>
	K22	<i>dāl, òdma</i>	<i>māček</i>
<i>o</i>	I2	<i>ònda, jàko</i>	<i>òfce</i>
	K21	<i>pōjeo</i>	<i>òfćica</i>
	K22	<i>dòšel, nēkok</i>	<i>v škòli</i>
<i>u</i>	I2	<i>pokūšal'i, svòju</i>	<i>tañūre</i>
	K21	<i>skūžio, xrānu</i>	<i>po pūtu</i>
	K22	<i>pūklo, okręnul</i>	<i>skūžil, ūže</i>

<i>ie</i>	I2	/	/
	K21	<i>mìetnuo</i>	/
	K22	<i>sièsti</i>	<i>dîela</i>

5.4.2.1.2.1. Redukcije vokala

Nenaglašeni *i* ispitanica I2 reducira u infinitivu: *pöçet*, *kùpit*, *pöpit*, *imat*, ali nedosljedno: *pùmpatī*, *üzeti*, *löviti*, *čitati*, *stàviti*. U govoru ispitanice K22 također se u infinitivu javlja njegovo čuvanje i reduciranje toga vokala: *pöstati*, *bīti*, *nösiti* ali *spät*. Dok K22 redovito rabi supin (*īdeš spät*), I2 isto ne čini (*īšao löviti*, *īšli šētati*). Ispitanik K21 u infinitivu dosljedno čuva vokal *i*: *lājati*.

Celinić (2005) u istraživanju govora Kostel-Brega bilježi i gubljenje inicijalnoga *i* u ponekim riječima što se pojavilo i u govoru ispitanice K22 (*māš* "imaš"). Isto nije zabilježeno u govorima I2 i K21. Razlog bi tomu mogao biti što ispitanica K22 prebiva u Pregradi koja je geografski bliže Kostel-Bregima nego Cigrovec.

Gubljenje zanaglasnoga *i* u sredini riječi bilježi i Celinić (2005) u gornjosutlanskome (Kostelsko), a isto je zabilježeno u govoru I2 (*tōlko*, *kōlko*). Ista pojava nije potvrđena u kontrolnoj skupini.

Objektive skupine ispitanika potvrdile su redukciju finalnoga *i* u veznicima: *il* (I2, K22), *äl* (I2, K21, K22). Redukcija čestice *li* (*dà l*, *jè l*) zabilježena je samo u ispitanika I2.

Inicijalno *o*, bilježi Celinić (2005), gubi se većinom u zamjenicama i određenim riječima. Iako u govoru I2 nije zabilježena redukcija u toj poziciji, u ispitanice K22 zabilježeno je i čuvanje i reduciranje (*ödma*, *nāk*). Finalno se *o* u priložima i veznicima gotovo uvijek reducira u govoru I2 (*onāk*, *tām*, *ovāk*). Isto je potvrđeno i u kontrolnoj skupini (K21 - *āk* "ako"; K22 – *tāk*, *nēkak*, *nāk*, *kāk*, *nēk* "nego").

5.4.2.1.3. Postojanje ili uklanjanje zijeva iz sustava

Budući da su u kajkavskim govorima prisutni diftonzi u vokalskim inventarima, očekuje se uglavnom čuvanje odnosno postojanje zijeva u sustavu. U govoru I2 zabilježeno je čuvanje

zijeve -ao (*kào, tṛčao, skakào*) što je potvrđeno i u kontrolnoj skupini (K21 – *umivaõnik*; K22 – *kupaõni*), zatim -eo (*põjeo, ùzeo, gèografiju, vùdeo*) što je potvrđeno u ispitanika K21 (*ùzeo, pòčeo*) te -uo (*krènuo, pomògnuo, uòpčeo*) što je također potvrđeno u istoga ispitanika (*mìetnuo*). Uz spomenute, I2 čuva i zijeve -au (*kâuč, àuto*) što je potvrdila i K22 (*kâuč*). U I2 zabilježeno je i čuvanje zijeve -ea (G.jd. *cedèa*, vlastito ime *Matèa*, nakon ispadanja okluziva *b* i *d*: *jèan, trèam*), no to nije potvrđeno u kontrolnoj skupini. Osim postojanja zijeve, u I2 zabilježeno je i sažimanje -ao u -o (*kò "kao"*) što je potvrdila i ispitanica K22 (*kò, ìzašo, dòšo*).

5.4.2.1.4. O podrijetlu samoglasnika

Dugi i kratki samoglasnici kontinuanate su odgovarajućih samoglasnika u ishodišnom sustavu.

Lončarić (2005) napominje kako govori kajkavskoga narječja imaju širok raspon kontinuanata jata, kojima se izoglose ne podudaraju s granicama kajkavskih dijalekata. Celinić (2005) u govoru Kostelskog u naglašenom slogu bilježi ostvaraje kratkog i dugog jata (*ě*) kao *e*, dok se u pojedinim riječima ostvaruje i kao *i*. Nenaglašeni kratki i dugi jat ostvaruju se kao *e* i *a*. U govoru Kostel-Brega naglašeni kratki i dugi jat ostvaruju se kao *i* i *e*, dok se naglašeni kratki jat ostvaruje i kao *e*. Nenaglašeni kratki jat ostvaruje se kao *e* i *a*.

Jat se u govorima kajkavskih ispitanika različito ostvaruje. Kratki i dugi jat ostvaruju se kao *je* i *e*. Već je po ostvaraju jata kao *je* vidljiv utjecaj standardizacije. Kratki naglašeni jat I2 daje *je* (*xtjèo, stjèrala, djèčija*) i kao *e* (*dèda, pobèynula*). Kratki naglašeni jat kao *e* potvrđen je u ispitanice K22 (*xtèl, pobèyla, dèca*). Kratki nenaglašeni jat I2 ostvaruje kao *je* (*prìmjer*). Isto je potvrđeno u ispitanika K21 (*lètjela*), ali je u ispitanice K22 dalo *e* (*vùdela*).

S druge pak strane, ispitanica I2 ostvaruje naglašeni dugi jat kao *je* (*bjèlo, cèf, vèsti, promjèšamo*), kao i ispitanica K22 (*mjèša "miješa", mjèšati, svjètli*). Iako kod K21 nema potvrde ostvaraja naglašenog dugog jata, pretpostavlja se da je riječ o utjecaju standardnoga jezika.

U pojedinim primjerima I2 ostvaruje kratki nenaglašeni jat kao *i* (*odlètila*) te kao *ø* (*vùdla*). U govoru ispitanika K21 potvrđen je samo ostvaraj kratkoga nenaglašenog jata kao *i* (*slètila*).

Iako je u ispitanice I2 zabilježen prijelaz jata ispred *o* dobivenog od dočetnoga *l* u *i* (*xtijo, zavṛtijo*), isto nije potvrđeno u kontrolnoj skupini (K22 - *videl, htèl*). Na ovome mjestu možemo govoriti o utjecaju standarda na govor ispitanice I2.

Celinić (2005) bilježi ostvaraj **ɛ* u gornjosutlanskome kao *e*, *ɛ* i *ɛ̇*. U govoru ispitanice I2 zabilježeno je *e* (*pêtom*) i *ɛ̇* (*pê̇t*). Na temelju navedenih primjera zaključujemo o nestabilnosti toga glasa. U kontrolnoj je skupini potvrđen samo ostvaraj *e* (K22 – *pê̇t*).

Vokal **o* u gornjosutlanskome ostvaruje se kao *ou* i *u*. Dok kratki *o* redovito daje *u*, dugi daje *ou* (Celinić, 2005). U govorima obiju skupina ispitanika zabilježen je ostvaraj *o* kao *u* neovisno o duljini (I2 - *pobêynula, rùkama*; K21 – *rùku, pùtu*; K22 – *potêynul / rùke*).

U gornjosutlanskome Celinić (2005) bilježi da kratki i nenaglašeni **l* daje *u*, dok dugi, produženi kratki i sekundarno naglašeni kratki daje *ou*. Ispitanica I2 na mjestu **l* ima *u* (*dùgo, žùtū*).

Šva *a* u kajkavskim govorima daje *ɛ*, a u nekim goranskim i plješivičko-prigorskim govorima čuva se izvorni glas (Lončarić, 2005). Celinić (2005) u Kostel-Bregima bilježi u naglašenom slogu ostvaraj dugoga *a* kao *i* i *a*, a kratkoga kao *ɛ*, dok se nenaglašeni prednaglasni i zanaglasni *a* ostvaruje kao *e*. U Kostelskome kratki naglašeni *a* daje *ɛ*, dok naglašeni dugi *a* daje *ie*. U nenaglašenoj poziciji prednaglasni *a* i zanaglasni *a* ispred opstruenata *k*, *c* i sonanta *n* ostvaruju se kao *e*, dok se zanaglasni *a* pred sonantima *l*, *r*, *m*, *j* i glasom *f* ostvaruje kao *a*.

Govori ispitanika pokazali su drugačije stanje: šva *a* većinom daje *a* (I2 – *lònac, jèdan, däske*; K21 – *päs*), dok se u ispitanice K22 javljaju i *a* (*päs*) i *e* (*pès*).

Što se tiče prefiksa *və-*, Celinić (2005) bilježi u Kostel-Bregima prijelaz inicijalnoga kratkog *və-* u slijed *vu-*, a *və-* kao prijedlog i prefiks prelazi u *h* (*x*). U Kostelskome inicijalni kratki *və-* prelazi u *u* u slijedu *vu-*, dok inicijalni dugi *və-* prelazi u *vou-*. Nenaglašeni početni *və-* prelazi u *vu-*. Na kraju se zaključuje da u inicijalnoj poziciji u gornjosutlanskome vokal *u* ne može doći pa ispred toga vokala dolazi protetsko *v*. Dok se u ispitanice I2 dosljedno javlja *u* (*unùtra*) što je utjecaj standardizacije, kao i u ispitanika K21 (*upâji* "upali", *ustrăși'o*), u govoru K22 zabilježeno je *vu* (*vùžyati*) što je i tipično za taj dijalekt.

Celinić (2005) u gornjosutlanskome bilježi i neke zamjene vokala. Tako se nenaglašeno *a* uz sonant *r* ponekad zamjenjuje fonemom *e*, dok se u prefiksu i prijedlogu *pri(-)* prednaglasno *i* također otvara do *e*. U ispitanice I2 pojavljuju se dvije zamjene nenaglašenoga vokala *e* (*telavžor, priskäkala*) i jedna zamjena nenaglašenoga vokala *i* (*nèsem*). Takve zamjene nisu

potvrđene u kontrolnoj skupini. U kontrolnoj je skupini učestalo prisutna zamjena nenaglašenog *a* vokalom *e* (K21 – *māček*; K22 – *māček*, *někej* (ali i *někaj*), *nùtre*). Takva pak zamjena nije zabilježena u govoru ispitanice I2. Nenaglašeno *a* ispitanica I2 u nekim riječima dosljedno zamjenjuje vokalom *o* (*borovāk*, *solātu*), a isto je potvrđeno i u ispitanice K22 *börofku*, *nostàvil*. Kada je riječ o vokalu *o*, I2 naglašeno *o* zamjenjuje vokalom *e* (*něsem*) što nije potvrđeno u kontrolnoj skupini. Međutim, zamjena nenaglašenoga *o* u *u* zabilježena je u govoru I2 (*unàko*) te potvrđena u ispitanika K21 (*kurīste*).

5.4.2.2. Konsonantizam

5.4.2.2.1. Inventar

- sonanti

<i>v</i>			<i>m</i>
	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>n</i>
<i>j</i>	<i>ʎ</i>		(<i>ń</i>)

- opstruenti

<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	
<i>t</i>	<i>d</i>		
<i>c</i>		<i>s</i>	<i>z</i>
	<i>č̣</i>		
		(<i>č̣</i>)	<i>š</i>
<i>k</i>	<i>ɣ</i>	<i>x</i>	<i>ž</i>

5.4.2.2.2. Realizacija i distribucija

5.4.2.2.2.1. Palatalne afrikate *č̣*, *č̣* i *č̣*

U većini kajkavskih govora samo su dvije palatalne afrikate: *č̣* i *č̣* (Lončarić, 2005).

Na temelju snimljenih govora može se zaključiti o postojanju palatalne afrikate *č̣*. Ta se afrikata ostvaruje srednjom vrijednošću - između *č* i *č̣*. Spomenuti glas nema svoga parnjaka *č̣* - glasa koji se ostvaruje srednjom vrijednošću između *č̣* i *č̣*.

- ċ: I2 - nòċ, kùćicu, iċi, tṛċiju.

K21 - mǎċek, vēċu, ċetṛtoj.

K22 - striċek, fiiċeke ċēfla.

Glasovi *š* i *ž* zabilježeni su samo u govoru dvaju kajkavskih ispitanika. No, glas *š* stavljen je u zagradu jer je potvrđen samo u ispitanice I2 (*pronažëm, šëri*), a glas *ž* zabilježen je u ispitanice I2 (*dôže, sviža, smêže*) i ispitanika K21 (*dôže, lëžima*). Kako bi se saznalo stvarno stanje toga glasa trebalo bi provesti opsežnije istraživanje koje bi uključilo više ispitanika, no zasada bi se na ovom mjestu moglo govoriti o utjecaju standardnoga jezika.

5.4.2.2.2. Fonemska opreka *l* : *l'*

Lončarić (2005) napominje kako se u kajkavskome narječju suglasnik *l* često umekšava ispred *i*, rjeđe ispred *e* i *e*. Takva je fonemska opreka *l* i *l'* zabilježena samo u ispitanika kontrolne skupine (K21 - *poküşali* : *pl'ël'i*; K22 - *dëlali* : *tel'evžiji*). S obzirom na to da isto nije zabilježeno u ispitanice I2, na ovom se mjestu može govoriti o utjecaju standarda.

5.4.2.2.3. Glasovne promjene

U ispitanice I2 zabilježeno je neprovođenje sibilizacije u primjeru: *knìgi*, no u kontrolnoj skupini takvo (ne)provođenje nije dosljedno provedeno (K21 – *sliki*, ali i *slići*). Lončarić (2005) ističe kako je za veliku većinu kajkavskoga prostora karakteristično obezvučivanje krajnjih zvučnih suglasnika. U ovim je govorima ta promjena zabilježena na kraju riječi te na kontaktu riječi:

I2 - *djët, skrös, slädolët, nãmās, ċüspājs, is pösla.*

K21 – *is ùsta*

K22 - *nëk* ("nego"), *ko tög* (" kod tog"; nakon asimilacije ispadanje jednoga bezvučnog okluziva *t*), *nëkok striċeka* ("nekog striċeka")

5.4.2.2.4. Konsonanti i konsonantske skupine

Lončarić (1996) ističe da se konsonant *v* u kajkavskim govorima ponaša kao sonant (I2 – *lovīce, borovāk, fīlmove*; K21 – *lōvi, krēvet*; K22 – *ļēvo, òvo*), ali i kao opstruent. Iako se kao opstruent ponaša ispred bezvučnih opstruenata te u završnome položaju ispred stanke kada se mijenja bezvučnim *f* (Horvat, 2020), u ispitanika I2 i K21 u tim su situacijama zabilježeni i *f* (I2 – *ōfca*; K21 – *ōfčīca*; K22 – *ōfce*) i polazno *v* (I2 – *u Cīgrovcu*; K21 – *ōvēīce*). Dakako, takav se ostvaraj pojavio samo u izdvojenim primjerima pa se ne može tvrditi o apsolutnom postojanju dubletnoga ostvaraja konsonanta *v*.

Jedna je od karakteristika kajkavštine čuvanje *x* (Lončarić, 1996). Celinić (2005) u gornjosutlanskome bilježi prijelaz velarnoga *x* ispred dentalnoga opstruenta *t* u labiodentalni *f*. U govoru obiju skupina bilježi se i njegovo čuvanje (I2 – *xtjēo, nīx, kuxīna, pēxar*; K21 – *īx, xrāni, kūxañe*; K22 – *xtēl, xrānom, īx, naxrāniti*), ali i redukcija (I2 – *tjēla* "htjela", *ōdma* "odmah"; K22 – *ōdma* "odmah").

Lončarić (2005) bilježi prijelaz staroga mekanog *r* u skup *rj*, i to uglavnom ispred vokala (*orjem, zorja*). No, takav prijelaz nije zabilježen u snimljenim govorima. U govoru I2 redovito se bilježi *r* (*trēba, mōre*), a potvrđeno je i u kontrolnoj skupini (K21: *mrēžu, trēba, narēžeš*; K22: *zrēzal*).

S obzirom na rezultate dosadašnjih istraživanja u kajkavskome narječju (Lončarić, 1996; Celinić, 2005) očekuje se čuvanje završnoga *l* što je potvrđeno kod obje skupine ispitanika. Ipak, zabilježeni su i primjeri u kojima dolazi do vokalizacije *l*: *il > io > ijo* (*smřšījo, stāvījo, skūžī'o, ustrāšī'o*) te *al > ao > o* (*skākāo*) što se pripisuje utjecaju standarda.

Konsonanti *b* i *d* u središnjoj se poziciji uglavnom čuvaju (*jēdan, jēdna, trēba, trēbala*), no zabilježeno je i njihovo ispadanje, ali samo u ispitanice I2 (*jēan, trēam*). Ono se pripisuje njezinom bržem izgovoru jer nije zabilježeno u drugim primjerima. Osim ispadanja *b* i *d*, u ispitanice I2 zabilježeno je i ispadanje *r* u primjeru *navēčē*, dok isto nije potvrđeno u kontrolnoj skupini.

Osim ispadanja konsonanata u kajkavskih se govornika pojavljuje i ispadanje središnjeg sloga (I2 – *būm* "budem", *tōko* "toliko", *kupaōna, smřšījo*; K22 – *spāt* ("spavati") te finalnoga sloga (I2 – *bū* "bude"; K22 – *nī* "nije", *īm* "imao").

Uz to, zabilježeni su i rijetki primjeri pojednostavljivanja suglasničkih skupina, *tk* u *k* (I2 – *nēko* "netko"), *gn* u *gñ* (K22 – *gñēzdu*), *zn* u *n* (I2 – *nāčī*) te *tvr* u *tr* (K21 – *čētrtoj*). Ispadanje

konsonanta *l* iz konsonantske skupine *tvr* bilježi i Celinić (2005). Budući da se radi o izoliranim primjerima, ove je pojave potrebno dodatno istražiti u daljnjim istraživanjima. Kada je riječ o suglasničkoj skupini *pt*, tu skupinu čuvaju ispitanica I2 (*ptīca, ptīce*) i K21 (*ptīca, ptīče*), no ne i K22 u koje dolazi do zamjene *pt* u *ft* (*ftič, ftiče*). U dočetnom položaju dolazi do pojednostavljanja skupine *st* u *s* (I2 - *pētājs*; K21 - *šēsoj* "šestoj") te *ft* u *f* (K22 - *sāf* "saft").

U primjeru glagola moći zabilježena je zamjena *ž* u *r* (I2 - *nēmre* "ne može", ali i *mōže*; K22 - *mōreš, mōre*). Budući da I2 ne provodi dosljedno spomenutu zamjenu, na ovom mjestu također možemo govoriti o djelomičnom utjecaju standardnoga jezika.

U dvama je primjerima u ispitanice I2 zabilježeno epentetsko *l* (*dōlīi*) i protetsko *j* (*jōnda*). U gornjosutlanskome Celinić (2005) je zabilježila kako dolazi do protetskoga *x* pred početnim *r*, protetskoga *v* i protetskoga *j*. U suglasničkim skupovima *bj* i *vj* utvrdila je kako ne dolazi do epenteze *l*.

5.4.2.2.3. O podrijetlu suglasnika

U nastavku će se tablično prikazati ostvaraji pojedinih polaznih konsonanata i konsonantskih skupova u govoru ispitanice I2 te u kontrolnoj skupini.

Lončarić (1996) spominje kako je u kajkavštini prisutna pojava prijelaza prijedloga i prefiksa *v(-)* u *x*. Celinić (2005) je u svojim istraživanjima gornjosutlanskoga potvrdila da se labiodentalni sonant *v* u prijedlogu i prefiksu zamjenjuje velarnim *x* ispred svih konsonanata, a ponekad i ispred vokala što se potvrdilo u K22. Uz to, Celinić (2005) je zabilježila i da se labiodentalni sonant *v* ispred nelabijalnih zvučnih opstruenata ne mijenja što je pak nije zabilježeno u govorima. U ispitanice I2 i ispitanika K21 došlo je do prijelaza u *u* što se pripisuje utjecaju standardizacije.

U govoru ispitanice I2 pojavljuju se različiti ostvaraji polaznoga prefiksa *iz-* (*izyleda, zmješaš, stjerala*) što bi mogao biti utjecaj izloženosti i standardu i okolinskome kajkavskom govoru, dok kod K22 spomenuti prefiks dosljedno daje *z-*. Kada je riječ o prefiksu *sə-* I2 i K22 ostvaruju ga kao *z*, dok K21 čuva polazni prefiks.

Lončarić (2005) ističe kako je staro *l* većinom depalatalizirano, dok se *ń* bolje čuva, ali se i ono depalatalizira, a može prijeći i u *jn, ĵ* ili *j*. Ispitanici su u ovome istraživanju *ń* ostvarili kao *ń, n* i *jn*, dok su *l* ostvarili kao *l, l* i *j*. Preciznije, samo je u govoru ispitanice I2 zabilježen

ostvaraj svih triju oblika spomenutih glasova. Ovdje valja spomenuti kako ispitanica I2 glasove *n* i *l* ponekad izgovara nesliveno (*njèya, dälje*), dok kontrolna skupina ne pokazuje takvo izgovaranje glasova.

Iako se u ovim govorima očekuje čuvanje skupova *jt* i *jd* u njihovim izvornim oblicima (Lončarić, 2005), u govoru ispitanice I2 zabilježen je samo jedan primjer koji se nakon premetanja *jd* u *dj* ostvario kao *ž* (*pronažëm*). Budući da se radi o izoliranome primjeru i da isti skupovi nisu zabilježeni u govoru kontrolne skupine, ne možemo govoriti o postojanju odnosno nepostojanju skupova *jt* i *jd*.

Iako Lončarić (2005) bilježi većinom čuvanje skupa *čr* što je potvrđeno i u istraživanju koje je provela Celinić (2005), to u govoru ispitanice I2 nije zabilježeno. Polazno *čar* I2 ostvaruje kao *cr* (*cřno, cřvene*). Tu je zasigurno riječ o utjecaju standardnoga jezika. Isto nije potvrđeno u kontrolnoj skupini.

Tablica 8. Prikaz razvoja i ostvaraja konsonanata u snimljenim govorima kajkavskih ispitanika

v	prijedložni	I2: u kùčicu, u škòli	
		K22: v škòli	
		K22: x tú rùpicu, x kùxiñu	
	prefiksalni	<i>vən > vn > un:</i>	I2: unùtra
		<i>vən > vn > n:</i>	K22 - nùtre
		<i>vəz > vz > uz:</i>	I2 – ùzeti, ùzmem
		<i>vəz > vz > z:</i>	K22 – zèti, zèl
<i>vəč > vč > uč:</i>		I2: ùčila	
<i>vəs > vs + premetanje > sv</i>	I2: svè, svàki K21: svù, svì K22: svè, svì		
iz-	čuvanje polaznoga prefiksa *iz-	I2: ìzyleda, izyovòriti	
	*iz- > z	I2 - zmješaš K22 – zrèzal, zyledi	
	*iz- > is- > s-	I2 - stjèrala	
sə-	*sə > sa/s	K21: slètjela	

	*sə > z	I2: z vatroyàscima K22: zmìslil
ń	rijetko kao depalatalizirano n	I2: nîm
	rijetko kao jn	I2: kùxijni
l̥	ponekad kao depalatalizirano l	I2: šlîvu, ròditele K21: stävla ("stavlja") K22: vâlda
	rijetko kao j	I2: prijatě'icama, vâjda
l	> o	I2: xtjèo, pòjeo, skàkào K21: pòjeo K22: dðšo, izãšo
	> l	I2: òtpal K21: pòčel K22: bìl, vîdel, xtèl, išel, zrèzal, nâšel
jd	> dj > ẓ̌	I2 - pronažëm
təj	polazni *təj > tj	I2 - xtjèo, stjèrala
	sekundarni təj > č̣	I2 - trèče
t'	> č̣	I2 - nòč, kùču, tìsuča K22 - fîč̣
č	> č̣	I2 - čãše, čüdiyo, prîču, xläčē K22 - palačîŋke
čər	> čr > cr	I2 - cŕno, cŕvene

5.4.2.3. Prozodija

5.4.2.3.1. Inventar

U teorijskome je dijelu istaknuto kako je Ivšić (1996) odredio prostor gornjosutlanskoga dijalekta kao stariji kajkavski naglasni tip koji čuva razvijeni metatonijski $\hat{\text{}}$ i zadržava naglasak na posljednjem slogu riječi (oksitoneza).

Celinić (2005) je u svojem istraživanju zaključila da istočniji govori gornjosutlanskoga dijalekta imaju troakcenatski sustav. Na temelju zabilježenih govora obiju skupina ispitanika prozodijski inventar ovoga kajkavskoga govora također jest troakcenatski:

KRATKI “	DUGOSILAZNI, CIRKUMFLEKS ^	DUGOUZLAZNI, AKUT ~
--------------------	--------------------------------------	-------------------------------

5.4.2.3.2. Realizacija

Iako je inventar troakcenatski, kod ispitanice I2 prevladava kratki naglasak. Drugim riječima, ispitanica I2 riječi uglavnom izgovara kratkim naglaskom, čak i one u kojima se očekuje dug naglasak, dok su ostvaraji dugih naglasaka rijetki. U kontrolnoj skupini isto nije uočeno.

5.4.2.3.2.1. Prednaglasne i zanaglasne dužine

Zanaglasnih dužina danas u kajkavskim govorima nema, osim u rijetkim istočnim govorima. Što se tiče prednaglasnih dužina, one su se u kajkavštini zadržale dulje nego zanaglasne dužine, a kasnije su one u nekim govorima ukinute, kao što su u nekim drugima nastale nove (Lončarić, 2005). U zabilježenim govorima nisu uočene prednaglasne i zanaglasne dužine. Svi su ispitanici, a ponajviše ispitanica I2 duljili određene riječi i slogove zbog prisjećanja na sadržaj pa se one ne uzimaju u obzir.

5.4.2.3.2.2. Raspodjela naglasaka po slogovima

U štokavskome smo govoru vidjeli kako jednosložne riječi mogu imati samo silazne naglaske, no u ovim se govorima javlja, iako rijetko, i uzlazni, npr. *štrīk*. U snimljenim govorima na prvome slogu dvosložnih i višesložnih riječi mogu doći sva tri naglasaka. Posljednji se slog većinom ne naglašava, ali postoje i primjeri koji naglasak imaju upravo na tome mjestu. To se najviše očituje u ispitanice I2, a ujedno i odgovara Ivšićevoj tezi da se u tom govoru zadržava oksitoneza.

Osim toga, ispitanica I2, kao što je ranije spomenuto, u svome inventaru naglasaka većinom koristi kratki naglasak, pa čak i na onim mjestima gdje se očekuje i treba doći dugi (*vatroyäscima*, *kupaõna*, *skäkaõ*, *skrõs*, *mõre*, *nõć*). To je zabilježeno i u ispitanice K22 (*naxràniti*), dok kod ispitanika K21 nije (*kupaõnica*). Osim toga, u jednom primjeru, osim što je producirala kratki naglasak umjesto dugoga, ispitanica I2 naglasila je posljednji slog

(*pronažëm*). S druge pak strane, u ispitanice I2 ponekad se bilježi i dugi naglasak na odgovarajućim mjestima (*tañûre, posklîžnuo*). Razlike u naglašavanju u kajkavskih ispitanika uočene su i u primjerima: I2 - *nâlazi*, K21 – *dòlazi*, ali i *dolâzi*, K22 – *pojêsti*.

U govoru ispitanice I2 zabilježen je i jedan germanizam koji ona izgovara kao: *čûspājs* ("čušpajz"). Vidljivo je da ispitanica obezvučuje finalni suglasnik na kraju riječi, ali i onaj u početnome slogu, kao i to da se javlja dužina. Razlog javljanja ove dužine, ali i ostalih, kako je već i spomenuto, jest nabranje i prisjećanje pa se takva dužina ne smatra značajkom ovoga govora.

U pojedinim je primjerima u kontrolnoj skupini potvrđena zamjena dugouzlaznoga naglasaka dugosilaznim (K21 – *mâčka*, K22 – *naļûtil*) na što ukazuje i Celinić (2005) u svojim istraživanjima gornjosutlanskoga, dok isto nije zabilježeno u govoru I2.

Ono što je zabilježeno u I2 jest dugouzlazno naglašavanje primarno naglašene ishodišno kratke penultime (*põla, jêdê*), a potvrđeno je i u kontrolnoj skupini (K22 – *jêsti*). Na isto je također ukazala Celinić (2005).

Kada je riječ o prebacivanju naglasaka, obje skupine ispitanika ponekad čuvaju izvorno mjesto naglasaka (I2 - *pokûšal'i, frižidêr, nastàvî'o, otpàdne, zabrînuta*; K21 - *postàvile, pokûšali, upâji, kostîm*; K22 - *debèla, zyledî, izâšo, pojêla, nostàvil*), a ponekad prebacuju (I2 - *ùlijem, pùmpatî, zavèzal'i, pòčet*; K12 - *lèjtjela, pòčel*; K22 - *pòstati, dèlali, pùstila*).

Tablica 9. Primjeri ostvarenih naglasaka kajkavskih ispitanika

	KRATKI	DUGOSILAZNI	DUGOUZLAZNI
I2	<i>smřši, jèdan, tràktor, mîš, otpàdne, hòdao, žîvi, cîyle, frižidêr, zdràve, pùmpatî, brèntvačû, zavèzal'i, skàkaō, pokazîva'a, stvârî, jàje, kàntû, priskàkalā</i>	<i>mâfîn, jáko, cijêf, ôn, stól</i>	<i>sîr, malō, vâzê, vâļak, pōla, vodā, jêdê, odlêtila, kamijōn, vâļak, nîje</i>

K21	<i>ùstraš'io, lètjela, dòma, kostim, plàše, skùž'io, ùsta, upàliju</i>	<i>máčka, dòde, nìma, zámku, vlásnik</i>	<i>òfčica, xrānu, mržžu, tìgra, odlāzi, lèža</i>
K22	<i>vìdel, nèkaj, lèopart, djèdek, pòstati, debèla, ùže, ftič'ke</i>	<i>táj, v škòli, nałùtil, zìmsku, ftič, rúke</i>	<i>jèsti, štrik, pòrta, pojèla, ùže, òfce, okrženul, pobèyla, lavabò</i>

6. ZAKLJUČAK

Zaključak provedenoga istraživanja grupirat ćemo u dvije skupine: štokavsku i kajkavsku skupinu.

U štokavskoga ispitanika I1 iz Šipanske Luke koji je implantiran u dobi od 0;11 godina javljaju se sljedeće značajke koje su karakteristične za to područje: prisutnost glasova *g* i *ɣ* u vokalskom sustavu, redukcija završnoga sloga u infinitivnim oblicima, poneki ostvaraj kratkoga jata kao *i*, sažimanje sljedova vokala koji su nenaglašeni (obično *ao > ò*), postojanje jednoga para palatalnih afrikata *č'* i *ž'* te nova i najnovija jotacija. Do nedosljedne redukcije kratkoga nenaglašenog vokala *i* u infinitivnim oblicima te ponekog ostvaraja kratkog jata kao *i*

moгуće je da dolazi zbog utjecaja standardnoga jezika odnosno onoga čemu je I1 izložen od najranije slušne dobi na rehabilitacijskim seansama, a onda i u redovnom školskom sustavu. Značajka po kojoj se dubrovački govor odmah prepoznaje jest pojava najnovije jotacije koja je zabilježena u I1 i u K11. U govoru kontrolnog ispitanika K11 zabilježeno je i ispadanje središnjeg i finalnog sloga te pojednostavljivanje suglasničke skupine $xv > v$ što u govoru I1 ili nije zabilježeno ili se ne provodi dosljedno. I u ovom slučaju možemo primijetiti utjecaj standardnoga jezika na govor I1. Suprotno očekivanjima, u govoru K12 koja ne prebiva u istomu mjestu kao I1 i K11 ta pojava nije zabilježena. Na tomu je mjestu u K12 moguć utjecaj standardnoga jezika, ali moguće je da se radi i o novom stanju koje je potrebno dodatno ispitati većim brojem ispitanika s toga područja. Utjecaj standardizacije u I1 ponajviše se očituje u konsonantizmu: nedosljedna redukcija glasa x , nedosljedno čuvanje dočetnoga l , nedosljedno ostvareno pojednostavljivanje suglasničke skupine $xv > v$, čuvanje suglasničke skupine pt , izostanak prijelaza m u n ili u nazalizirani vokal. Iako I1 ponekad reducira x u govoru, čuva dočetno l te pojednostavljuje suglasničku skupinu xv , nedosljednost provođenja tih promjena pripisuje se utjecaju standardnoga jezika kojemu je I2 većinom izložen (rehabilitacija i škola). Kada je riječ o prozodijskim obilježjima, vrlo je teško povući granicu između standardnoga jezika i dubrovačkoga govora jer se oba sustava odlikuju četveronaglasnim sustavom sa čuvanjem zanaglasnih dužina te redovitim prebacivanjem naglasaka na proklitiku. To je obilježje potvrđeno i u ispitanika I2 i u kontrolnoj skupini.

Kajkavska ispitanica I2 iz Cigrova koja je implantirana u dobi od 1;11 godina pokazuje sljedeće značajke tipične za njezin okolinski govor: prisutnost glasa ϵ u vokalskom inventaru, gubljenje zanaglasnoga i u sredini riječi, redukcija finalnoga o u priložima i veznicima, ostvaraj kratkog naglašenog jata kao e , postojanje palatalne afrikate \check{c} , obezvučivanje krajnjih zvučnih suglasnika, depalatalizacija l i n , troakcenatski naglasni sustav. Dok je u ispitanika I1 bilo vrlo teško razgraničiti što se odnosi na standardni jezik, a što na dubrovački govor, u ispitanice I2 to je lakše. U njezinu je govoru uočeno poneko zadržavanje naglasaka na starom mjestu naglasaka, no pretežno je naglasak prebačen. Također, iako se njezin okolinski govor odlikuje oksitonezom, ta je značajka u govoru I2 rjeđe prisutna nego što je to zabilježeno u kontrolnoj skupini. Tu zasigurno možemo govoriti o utjecaju rehabilitacijskih seansi na standardnomu jeziku tijekom kojih je I2 neprestano bila izložena standardnomu naglašavanju riječi. Uz to, u njezinu se govoru očituje još značajki standardnoga jezika, i to ponajviše u vokalizmu: izostanak diftonga ie u vokalskom inventaru, kratki naglašeni i nenaglašeni jat daje je , dugi ϕ daje u , jednako kao i slogotvorno l u dugom slogu, izostanak protetskoga v kada je u u inicijalnoj poziciji, postojanje glasova \check{z} i \check{z} . Prisutnost posljednje navedene značajke u govoru I2 ukazuje

na utjecaj rehabilitacijskih seansi kojima je ispitanica od najranije dobi izložena jer ti glasovi nisu prisutni u njezinu okolinskome govoru, odnosno u njezinu organskome govoru prisutna je samo palatalna afrikata koja se ostvaruje srednjom vrijednošću, ζ .

U ovoj se dobi u uredno čujućih očekuje uredan razvoj svih glasova bez distorzija i supstitucija što su obje kontrolne skupine i potvrdile, dok se u implantiranih ispitanika pojavljuju određena odstupanja. Pritom treba imati na umu ranije spomenutu napomenu Bouchard i suradnika (2009) koji su istaknuli kako se cjelokupni inventar i savršena točnost u implantiranih rijetko postižu. Ispitanici I1 i I2 sonante l i n ponekad izgovaraju nesliveno, u I1 sonant l ponekad je i distordiran, dok je u govoru I2 vibrant r često ili distordiran ili supstituiran glasom l , a lateral je l ponekad distordiran. U tome bi smjeru trebala ići daljnja rehabilitacija i osmišljavanje rehabilitacijskih seansi.

Tablica 10. Prikaz značajki dijalektnoga govora i standardnoga jezika te razvojnih odstupanja u štokavskih i kajkavskih ispitanika

		Štokavsko narječje	Kajkavsko narječje
VOKALIZAM	<u>Značajke dijalektnoga govora</u>	I1	I2
		Kontrolna skupina	Kontrolna skupina
		<ul style="list-style-type: none"> -prisutnost glasova <i>ǣ</i> i <i>ɛ</i> u vokalskom inventaru -djelomična redukcija kratkoga nenaglašenog vokala <i>i</i> u infinitivnim oblicima -redukcija završnoga sloga u infinitivnim oblicima -poneki kratki jat kao <i>i</i> -većinom sažimanje vokala <i>ao</i> > <i>o</i> -rijetko sažimanje vokala <i>eo</i> > <i>o</i> 	<ul style="list-style-type: none"> -prisutnost glasa <i>ɛ</i> u vokalskom sustavu -gubljenje zanaglasnoga <i>i</i> u sredini riječi -redukcija finalnoga <i>o</i> u priložima i veznicima -kratki naglašeni jat kao <i>e</i>
		<ul style="list-style-type: none"> -prisutnost glasova <i>ǣ</i> i <i>ɛ</i> u vokalskom inventaru -redukcija kratkoga nenaglašenog vokala <i>i</i> u svim infinitivnim oblicima -poneki kratki jat kao <i>i</i> -djelomično sažimanje vokala <i>ao</i> > <i>o</i> 	<ul style="list-style-type: none"> -prisutnost glasa <i>ɛ</i> i diftonga <i>ie</i> u vokalskom sustavu -redukcija finalnoga <i>o</i> u priložima i veznicima -u K22 kratki naglašeni i nenaglašeni jat kao <i>e</i> -u K22 šva <i>ǣ</i> kao <i>e</i> -u K22 čuvanje protetskoga <i>v</i> kada je <i>u</i> u inicijalnoj poziciji

	<u>Značajke standardnoga jezika</u>	I1	<p>-čuvanje kratkoga nenaglašenog vokala <i>i</i> u infinitivnim oblicima</p> <p>-inicijalno <i>və</i>- kao <i>u</i>-</p> <p>-poneko čuvanje zijeve <i>ao</i></p> <p>-uglavnom čuvanje zijeve <i>eo</i></p>	I2	<p>-manji broj vokalskih jedinica</p> <p>-izostanak diftonga <i>ie</i> u vokalskom inventaru</p> <p>-kratki naglašeni i nenaglašeni jat kao <i>je</i></p> <p>-dugi naglašeni jat kao <i>je</i></p> <p>-dugi <i>ɔ</i> kao <i>u</i></p> <p>-<i>ɫ</i> u dugom slogu > <i>u</i></p> <p>-šva <i>ə</i> kao <i>a</i></p> <p>-izostanak protetskoga <i>v</i> kada je <i>u</i> u inicijalnoj poziciji</p>
		Kontrolna skupina	<p>-izostanak redukcije završnoga sloga u infinitivnim oblicima</p> <p>-inicijalno <i>və</i>- kao <i>u</i>-</p> <p>-čuvanje zijeve <i>ao</i></p>	Kontrolna skupina	<p>-manji broj vokalskih jedinica</p> <p>-u K21 izostanak glasa <i>ɛ</i> u vokalskom sustavu</p> <p>-u K21 kratki nenaglašeni jat kao <i>je</i></p> <p>-dugi naglašeni jat kao <i>je</i></p> <p>-izostanak prijelaza staroga mekanog <i>ɾ</i> u skup <i>rj</i></p> <p>-dugi <i>ɔ</i> kao <i>u</i></p> <p>-šva <i>ə</i> kao <i>a</i></p> <p>-u K21 izostanak protetskoga <i>v</i> kada je <i>u</i> u inicijalnoj poziciji</p>

	<u>Razvojno odstupanje</u>	I1	/	I2	/
		Kontrolna skupina	/	Kontrolna skupina	/
KONSONANTIZAM	<u>Značajke dijalektnoga govora</u>	I1	-postojanje jednoga para palatalnih afrikata: \check{c} i $\check{ž}$ -pojava nove i najnovije jotacije -poneka redukcija glasa x -poneko čuvanje dočetnoga l -rijetko pojednostavljivanje suglasničke skupine xv	I2	-postojanje palatalne afrikate $\check{č}$ -obezvučivanje krajnjih zvučnih suglasnika -poneka promjena v u f ispred bezvučnih opstruenata i u završnome položaju ispred stanke -poneka supstitucija $ž$ u r u glagola „moći“ -depalatalizacija l i n
		Kontrolna skupina	-postojanje jednoga para palatalnih afrikata: \check{c} i $\check{ž}$ -pojava najnovije jotacije u ispitanice koja živi u istome mjestu kao I1 -u K11 ispadanje središnjeg i finalnog sloga -dosljedno pojednostavljivanje suglasničke skupine $xv > v$	Kontrolna skupina	-postojanje palatalne afrikate $\check{č}$ -umekšavanje l ispred i , rjeđe ispred e i $ě$ -obezvučivanje krajnjih zvučnih suglasnika -u K22 labiodentalni sonant v u prijedlogu i prefiksu zamjenjuje se velarnim x ispred svih konsonanata, a ponekad i ispred vokala

					-supstitucija <i>ž</i> u <i>r</i> u glagola „moći“ -depalatalizacija <i>ʃ</i> i <i>ʒ</i>
<u>Značajke standardnoga jezika</u>	I1	-nedosljedna redukcija glasa <i>x</i> -nedosljedno čuvanje dočetnoga <i>l</i> -nedosljedno pojednostavljivanje suglasničke skupine <i>xv > v</i> -čuvanje suglasničke skupine <i>pt</i> -izostanak prijelaza <i>m</i> u <i>n</i> ili u nazalizirani vokal	I2	-postojanje glasova <i>ʒ</i> i <i>ʒ̣</i> -nedosljedna promjena <i>v</i> u <i>f</i> ispred bezvučnih opstruenata i u završnome položaju ispred stanke -izostanak prijelaza staroga mekanog <i>ʀ</i> u skup <i>rj</i> -vokalizacija <i>l</i> u <i>o</i> -nedosljedna supstitucija <i>ž</i> u <i>r</i> u glagola „moći“ -polazno <i>čər</i> kao <i>cr</i>	
	Kontrolna skupina	-izostanak pojave najnovije jotacije u ispitanice koja ne živi u istome mjestu kao I1 -čuvanje glasa <i>x</i> u svim pozicijama -zamjena dočetnoga <i>l</i> u <i>o</i> -čuvanje suglasničke skupine <i>pt</i> -izostanak prijelaza <i>m</i> u <i>n</i> ili u nazalizirani vokal	Kontrolna skupina	-postojanje glasova (<i>ʒ̣</i>) i <i>ʒ̣</i> -nedosljedna promjena <i>v</i> u <i>f</i> ispred bezvučnih opstruenata i u završnome položaju ispred stanke -vokalizacija <i>l</i> u <i>o</i>	

	<u>Razvojno odstupanje</u>	I1	-sonante / i <i>ń</i> ponekad izgovara nesliveno -sonant / ponekad distordiran	I2	-sonante / i <i>ń</i> ponekad izgovara nesliveno -vibrant <i>r</i> često distordiran ili supstituiran glasom / -lateral / ponekad distordiran
		Kontrolna skupina	/	Kontrolna skupina	/
PROZODIJA	<u>Značajke dijalektnoga govora</u>	I1	-naglašeno <i>ę</i> uvijek kratko -naglašeno <i>ą</i> uvijek dugo	I2	-troakcenatski naglasni sustav -rijetko oksitoneza -poneko zadržavanje naglaska na starom mjestu naglaska -dugouzlazno naglašavanje primarno naglašene ishodišno kratke penultime
		Kontrolna skupina	-naglašeno <i>ę</i> uvijek kratko -naglašeno <i>ą</i> uvijek dugo	Kontrolna skupina	-troakcenatski naglasni sustav -u K22 oksitoneza i zadržavanje naglaska na starom mjestu naglaska -zamjena dugouzlaznoga naglaska dugosilaznim -dugouzlazno naglašavanje primarno naglašene ishodišno kratke penultime

	<u>Značajke standardnoga jezika</u>	I1	-četveronaglasni sustav -čuvanje zanaglasnih dužina -prebacivanje naglaska na proklitiku	I2	-nedosljedno prebacivanje naglaska sa starog mjesta naglaska na prethodni slog
		Kontrolna skupina	-četveronaglasni sustav -čuvanje zanaglasnih dužina -prebacivanje naglaska na proklitiku	Kontrolna skupina	-nedosljedno prebacivanje naglaska sa starog mjesta naglaska na prethodni slog
	<u>Razvojno odstupanje</u>	I1	/	I2	/
		Kontrolna skupina	/	Kontrolna skupina	/

Na temelju obavljene dijalektološke analize dvaju ispitanika s ugrađenom umjetnom pužnicom i svega navedenog može se zaključiti kako implantirana djeca mogu usvojiti i usvajaju značajke svojih mjesnih govora, no u njihovu je govoru svakako vidljiv i utjecaj standardnoga jezika kao i u kontrolnoj skupini. Dakako, u ovomu je istraživanju sudjelovalo dvoje implantirane djece i ovakav se zaključak ne može smatrati konačnim već je za to potrebno provesti opsežnije istraživanje u kojemu bi bilo dobro, uz veći broj ispitanika, proučavati i djetetovo svakodnevno okruženje. Neovisno o tomu, ovo je istraživanje otvorilo novo područje proučavanja govora djece s ugrađenom umjetnom pužnicom koje je od značajne koristi svima koji se bave proučavanjem govora, odgojem i obrazovanjem djece te onima koji su na bilo koji način uključeni u život djeteta sa slušnim oštećenjem.

7. SAŽETAK

Ovaj rad bavi se utvrđivanjem postojanja značajki mjesnoga govora u govoru djece s ugrađenom umjetnom pužnicom. U teorijskome dijelu rada najprije je istaknut biološki aspekt jezičnoga razvoja u kojemu se ističe važnost sazrijevanja i fizičke spremnosti za jezični razvoj odnosno za pojavu govora. Zatim ukazuje se na važnost jezičnoga podražaja i imitacije te na postojanje kritičnoga razdoblja za razvoj jezika koji počiva na plastičnosti mozga. Nakon toga ukratko se iznose karakteristike govorno-jezičnoga razvoja koji se promatra kroz predverbalno i verbalno razdoblje. Glasovna progresija hrvatskoga jezika iznesena je u obliku tablice različitim tumačenjima različitih autora. Budući da su u središtu rada djeca s ugrađenom umjetnom pužnicom, definirano je oštećenje sluha, umjetna pužnica, kao i govorno-jezični razvoj gluhe djece te važnost rehabilitacije. Da bi se u istraživanju mogle uočiti odgovarajuće značajke mjesnih govora, završni dio teorijskoga dijela bavi se hrvatskim jezikom i značajkama štokavskoga i kajkavskoga narječja. U istraživačkom dijelu rada istaknuta su najprije prethodna istraživanja o komunikacijskim modusima, a zatim se prelazi na istraživanje. Cilj istraživanja bio je dokazati da implantirana djeca, unatoč ograničenjima umjetne pužnice usvajaju i mjesni govor što potvrđuju mjesna obilježja koja se spontano ostvaruju. U istraživanju je sudjelovalo dvoje implantirane djece u dobi od 11;0 i 11;3 godine čiji su se rezultati uspoređivali s kontrolnom skupinom koju su činili vršnjaci istoga govornoga područja. Materijal koji se koristio u istraživanju bila su dva crtana filma bez govornoga podražaja koji su zatim ispitanici trebali prepričati, narativni opis slike koja je preuzeta iz MAIN testa, a završni je zadatak bio smjestiti određene kućanske predmete u odgovarajuću prostoriju te ih opisati. Rezultati su pokazali da djeca s ugrađenom umjetnom pužnicom mogu usvojiti i spontano usvajaju značajke svojih mjesnih govora što se ponajprije najjasnije odražava u vokalskom inventaru i djelomično naglasnomu sustavu. U usvajanju značajki mjesnoga govora važnu ulogu, pokazalo se, ima i dob implantacije.

Ključni pojmovi: jezični razvoj, razvoj govora, umjetna pužnica, mjesni govor

8. SUMMARY

This master thesis is based on existence of local features in children with cochlear implants' speech. It is composed of a theoretical and an experimental part. The theoretical part deals with the biological aspect of language acquisition in which both maturation and physical readiness have the main role. When this is present, a child needs an accurate linguistic stimulus so it can start with language acquisition and after some period speech production. For all of this, it exists a critical period which is based on plasticity of the brain. Speech language development is observed through preverbal and verbal period, which most important characteristics are described. Different authors consider different thoughts about voice progression in Croatian but all of them agree that affricates and fricatives are the last step in phonological development. Because of the research, which is a crucial part of this work, Croatian language and characteristics of its dialects with associated maps are also illustrated. In the beginning of the experimental part, there are results from previous research about communication mode in prelingually deaf children with cochlear implants. The point of this research was to investigate presence of local features in children with cochlear implants' speech and to find out which of them they spontaneously produce. For purposes of this research, the author designed three tasks. First task was based on watching two short cartoons without a speech stimuli and children had to narrate it. Second task was a picture stimuli which is taken from MAIN test and children had to design a short story. The last task was to describe some items which belong in a particular room in the house. The results of children with cochlear implants' speech are compared with a group of their peers from the same area in which they dwell. It is concluded that children with cochlear implant can acquire and spontaneously produce local features in their speech. The age of implantation also plays an important role in this.

Key words: language acquisition, speech development, cochlear implant, Croatian dialects

9. LITERATURA

1. Ando, Y., Hattori, H. 1970. Effects of intense noise during fetal life upon postnatal adaptability (statistical study of the reactions of babies to aircraft noise). *The Journal of the Acoustical Society of America* 47(4): 1128-1130.
2. Apel, K., Masterson, J. 2004. *Jezik i govor od rođenja do šeste godine: od glasanja i prvih riječi do početne pismenosti – potpuni vodič za roditelje i odgojitelje*. Prev. Ilona Posokhova. Lekenik: Ostvarenje.
3. Bakhshae, M., Ghasemi, M.M., Shakeri, M.T., Razmara, N., Tayarani, H., Tale, M.R. 2007. Speech development in children after cochlear implantation. *European archives of oto-rhino-laryngology* 264: 1263-1266.
4. Brač, I. 2019. Instrumental s prijedlogom s ili bez njega. *Hrvatski jezik : znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika* 6(3): 30-32.
5. Brozović, D. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
6. Bouchard, M., Ouellet, C., Cohen, H. 2009. Speech development in prelingually deaf children with Cochlear Implants. *Language and Linguistics Compass* 3(1): 1-18.
7. Cazden, C. B., Roger, B. 1975. The early development of the mother tongue. U: Lenneberg, E. H., Lenneberg, E. 1975. *Foundations of language development: A multidisciplinary approach, Volume 2*. New York: Academic Press: 299-309.
8. Celinić, A. 2005. *Fonologija gornjosutlanskog dijalekta*. Doktorski rad. Zagreb: Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
9. Craig H. K., Thompson C. A., Washington J. A., Potter S. L. 2003. Phonological features of child African American English. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 46: 623-635.
10. Dettman, S. J., Pinder, D., Briggs, R. J. S., Dowell, R. C., Leigh, J. R. 2007. Communication development in children who receive the cochlear implant younger than 12 months: risks versus benefits. *Ear and Hearing* 28(Supplement): 11S–18S.
11. Diaz, L., Labrell, F., Le Normand, M.-T., Guinchat, V., Dellatolas, G. 2018. School achievement of deaf children ten years after cochlear implantation. *Neuropsychiatrie de l'Enfance et de l'Adolescence* 67: 50-57.
12. Dulčić, A., Pavičić Dokoza, K., Bakota, K., Čilić Burušić, L. 2012. *Verbotonalni pristup djeci s teškoćama sluha, slušanja i govora*. Zagreb: Artresor naklada.

13. Gagarina, N., Klop, D., Kunnari, S., Tantele, K., Välimaa, T., Balčiūnienė, I., ... Walters, J. 2012. Part I. MAIN: Multilingual Assessment Instrument for Narratives. *ZAS Papers in Linguistics* 56: 1–139.
14. Goldstein, B. A., Iglesias, A. 2001. The Effect of Dialect on Phonological Analysis. *American Journal of Speech-Language Pathology* Vol. 10(4): 394-406.
15. Guberina, P. 1995. Filozofija verbotonalnog sistema, *Filologija* No. 24-25: 157-164.
16. Gugo Crevar, N. 2010. Oštećenje sluha u predškolske djece. U: Andrešić, D., Benc Štuka, N., Gugo Crevar, N., Ivanković, I., Mance, V., Mesec, I., Tambić, M. 2010. *Kako dijete govori*. Buševac: Planet Zoe.
17. Hepper, P. G., Shahidullah, B. S. 1994. Development of fetal hearing. *Fetal and Maternal Medicine Review* 6(3): 167-179.
18. Holt, R. F., Beer, J., Kronenberger, W. G., Pisoni, D. B., Lalonde, K. 2012. Contribution of family environment to pediatric cochlear implant users' speech and language outcomes: Some preliminary findings. *Journal of speech language and hearing research* 55(3): 848-864.
19. Horvat, J. 2020. Iz fonologije govora Svetoga Đurđa: konsonantizam. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 24: 47-105.
20. Hranjec, S. 2004. Govor đaka kajkavaca. *Govor* 21: 57-63.
21. *Hrvatska enciklopedija, svezak 4, Fr - Ht*. 2002. Grafički oblikovao Tomislav Kaniški. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krlež: 676.
22. *Hrvatska narječja*. (Dohvaćeno iz: <http://jezik.hr/hrvatska-narjecja.html>). [pregled: 17. 9. 2021.]
23. Ivšić, S. 1996. *Jezik Hrvata kajkavaca*. Zaprješić: Matica hrvatska Zaprješić.
24. Lecanuet, J. P., Schaal, B. 1996. Fetal sensory competencies. *European journal of the obstetrics, gynecology and reproductive biology* 68: 1-23.
25. Lenneberg, E. H. 1967. *Biological foundations of language*. New York: John Wiley and Sons.
26. Ligorio, O. 2010. Fonemika dubrovačkoga govora. *Croatica et Slavica Iadertina* 6: 21-46.
27. Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden Marketing.
28. Lončarić, M. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
29. Lončarić, M. 2005. *Kajkaviana & alia: ogledi o kajkavskim i drugim hrvatskim govorima*. Ur. Josip Lisac. Čakovec: Zrinski d.d.

30. May-Mederake, B. 2012. Early intervention and assessment of speech and language development in young children with cochlear implants. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology* 76(7): 939-946.
31. May-Mederake, B., Shehata-Dieler, W. 2013. A case study assessing the auditory and speech development of four children implanted with cochlear implants by the chronological age of 12 months. *Case Reports in Otolaryngology*: 1-10.
32. Mildner, V. 2003. *Govor između lijeve i desne hemisfere*. Zagreb: IPC grupa.
33. Mesec, I. 2010. Razvoj jezika i govora od rođenja do sedme godine. U: Andrešić, D., Benc Štuka, N., Gugo Crevar, N., Ivanković, I., Mance, V., Mesec, I., Tambić, M. 2010. *Kako dijete govori*. Buševac: Planet Zoe.
34. Moon, C., Cooper, R. P., Fifer, W. P. 1993. Two-Day-Olds Prefer Their Native language. *Infant behavior and development*. *Infant Behavior and Development* 16: 495-500.
35. Niparko, J. K. 2010. Spoken language development in children following cochlear implantation. *JAMA* 303(15): 1498-1506.
36. Ostojić, S., Đoković, S., Dimić, N., Mikić, B. 2011. Cochlear implant: speech and language development in deaf and hard of hearing children following implantation. *Vojnosanitetski pregled* 68(4): 349–352.
37. Padovan, I., Kosoković, F., Pansini, M., Poljak, Ž. 1991. *Otorinolaringologija*. Zagreb: Školska knjiga.
38. Partanen, E., Kujala, T., Näätänen, R., Liitola, A., Sambeth, A., Huottilainen, M. 2013. Learning-induced neural plasticity of speech processing before birth. *PNAS* 110(37): 15145-15150.
39. Pavličević-Franić, D. 2005. *Komunikacijom do gramatike: razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika*. Zagreb: Alfa.
40. Pearson B. Z., Velleman S. L., Bryant T. J., Charko T. 2009. Phonological milestones for African American English-speaking children learning mainstream American English as a second dialect. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools* 40: 229-244.
41. Perani, D., Saccuman, M.C., Scifo, P., Anwander, A., Spada, D., Baldoli, C., Poloniato, A., Lohmann, G., Friederici, A. D. 2011. Neural language networks at birth. *PNAS* 108(38): 16056-16061.
42. Poliklinika SUVAG. 2021. *Verbotonalna metoda*. (Dohvaćeno iz: https://www.suvag.hr/guberina/3/#verbotonalna_metoda, 19.9.2021.)

43. Posokhova, I. 1999. *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece, priručnik za roditelje*. Zagreb, Ostvarenje d.o.o.
44. Posokhova, I. 2008. *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece: priručnik za roditelje*. Buševac: Ostvarenje d.o.o.
45. Prebeg-Vilke, M. 1991. *Vaše dijete i jezik: materinski, drugi i strani jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
46. Pribanić, Lj. 1998. *Jezični razvoj djece oštećena sluha*. Doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za logopediju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta.
47. Puljak, L. 2011. Uloga zavičajnoga idioma u razvoju jezičnokomunikacijske kompetencije učenika mlađe školske dobi. *Croatian Studies Review* 7(1): 293-305.
48. Querleu, D., Lefebvre, C., Titran, M., Renard, X., Morillion, M., Crepin, G. 1984. Reaction of the newborn infant less than 2 hours after birth to the maternal voice. *Journal de gynecologie, obstetrique et biologie de la reproduction* 13(2): 125-134.
49. Rinaldi, P., Caselli, C. 2008. Lexical and grammatical abilities in deaf Italian preschoolers: The role of duration of formal language experience. *Journal of deaf studies and deaf education* 14(1): 63-75.
50. Roglić, S. *Sustav kohlearnog implantata*. [pregled: 15. 9. 2021.]
51. Rufsvold, R., Wang, Y., Hartman, M. C., Arora, S. B., Smolen, E. R. 2018. The impact of language input on deaf and hard of hearing preschool children who use listening and spoken language. *American Annals of the Deaf* 163(1): 35-60.
52. Saxton, M. 2010. *Child language: acquisition and development*. London: Sage.
53. Stančić, V., Ljubešić, M. 1994. *Jezik, govor, spoznaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
54. Starc, B., Čudina-Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. 2004. *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
55. Šikić, N., Ivičević Desnica, J. 1988. Govorno-jezični razvoj i njegovi problemi. *Govor* V(1): 63-81.
56. Škarić, I. 1986. Određenje govora. *Govor* 3(2): 2-16.
57. Škarić, I. 1988. *Govorne poteškoće i njihovo uklanjanje*. Zagreb: Mladost.
58. Toohill, B. J., Mcleod, S., McCormack, J. 2012. Effect of dialect on identification and severity of speech impairment in Indigenous Australian children. *Clinical Linguistics & Phonetics* Vol. 26(2): 101-119.

59. Tomić, D. 2013. *Odnos fonetskoga i fonološkoga razvoja glasa /r/ kod djece u dobi od 3 do 7 godina*. Doktorski rad. Zagreb: Odsjek za fonetiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
60. Tomić, D. (2018, prosinac – siječanj). Glasovna progresija. *Kolegij: Razvoj govora*. Predavanje održano na Filozofskome fakultetu, Zagreb.
61. Vlastarakos, P. V., Proikas, K., Papacharalampous, G., Exadaktylou, I., Mochloulis, G., Nikolopoulos, T. P. 2010. Cochlear implantation under the first year of age - the outcomes. A critical systematic review and meta-analysis. *International journal of pediatric otorhinolaryngology* 74(2): 119-126.
62. Vuletić, D. 1973. Učenje materinjeg govora. *Defektologija* 9(2): 22-29.
63. Vuletić, D. 1990. *Test artikulacije*. Zagreb: Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.
64. Wang, Y., Shafto, C. L., Houston, D. M. 2018. Attention to speech and spoken language development in deaf children with cochlear implants: a 10-year longitudinal study. *Developmental science* 21(6): e12677.
65. Washington, J., Craig, H. 1992. Articulation test performances of low-income African American preschoolers with communication impairments. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools* 23: 201-207.
66. Watson, L. M., Archbold, S. M., Nikolopoulos, T. P. 2006. Children's communication mode five years after cochlear implantation: changes over time according to age at implant. *Cochlear implants international* 7(2): 77-91.
67. Županović Filipin, N. 2015. Usvajanje govora kod dvodijalektalnoga djeteta: jezični razvoj, utjecaji i ishodi. *Jezikoslovlje* 16(2-3): 275-305.

10. POPIS TABLICA

Tablica 1. Glasovna progresija u hrvatskome jeziku (Vuletić, 1990; prema Tomić, 2018)....	11
Tablica 2. Orijentacijske norme razvoja glasova hrvatskoga jezika (prema Tomić, 2018)	13
Tablica 3. Profil ispitanika	35
Tablica 4. Primjeri kratkih i dugih naglašanih i nenaglašanih vokala u štokavskih ispitanika	39
Tablica 5. Prikaz razvoja i ostvaraja konsonanata u snimljenim govorima štokavskih ispitanika	45
Tablica 6. Primjeri ostvarenih naglasaka i zanaglasnih dužina štokavskih ispitanika	48
Tablica 7. Primjeri kratkih i dugih naglašanih i nenaglašanih vokala u kajkavskih ispitanika	51
Tablica 8. Prikaz razvoja i ostvaraja konsonanata u snimljenim govorima kajkavskih ispitanika	59
Tablica 9. Primjeri ostvarenih naglasaka kajkavskih ispitanika.....	62
Tablica 10. Prikaz značajki dijalektnog govora i standardnoga jezika te razvojnih odstupanja u štokavskih i kajkavskih ispitanika.....	66

11. POPIS GRAFIČKIH PRIKAZA

Slika 1. Rasprostranjenost hrvatskih narječja u Republici Hrvatskoj ((Preuzeto iz: http://jezik.hr/hrvatska-narjecja.html)	23
Slika 2. Rasprostranjenost štokavskog narječja i štokavskih dijalekata u Republici Hrvatskoj (Prema: Hrvatska enciklopedija, svezak 4, Fr – Ht, 2002; preuzeto iz: http://jezik.hr/hrvatska-narjecja.html).....	24
Slika 3. Rasprostranjenost kajkavskog narječja i kajkavskih dijalekata u Republici Hrvatskoj (Prema: Povijest hrvatskoga jezika, 5. knjiga, 2018: 554; preuzeto iz: https://jezik.hr/hrvatska-narjecja.html).....	29
Slika 5. Geografski smještaj otoka Šipana i Šipanske Luke (Izvor: Google karte).....	38
Slika 6. Geografski smještaj Cigrovca (Izvor: Google karte).....	50

12. PRILOZI

Prilog 1.

Istraživanje „Prisutnost značajki mjesnog govora u djece s ugrađenom umjetnom pužnicom“

(radna verzija)

1) Gledanje crtića u kojemu nema govora

-svrha: opuštanje, stvaranje ugodne atmosfere

Janko Strižić

(<https://www.youtube.com/watch?v=hmaC6G3Kr50&list=PLYyoPQ07SVPKshz6cdLJfeLjhoR4y9RM>)

Tom & Jerry

(<https://www.youtube.com/watch?v=X6gSqJgFQUU>)

2) Razgovor o crtićima

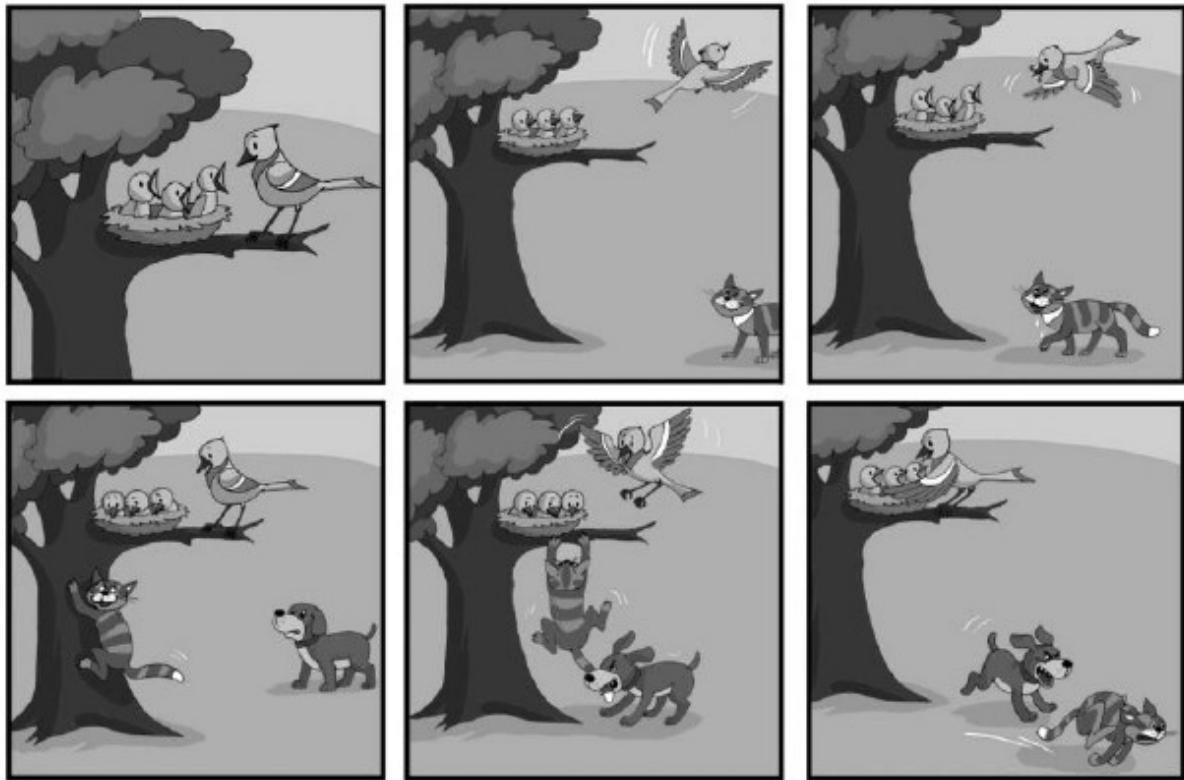
Crtić 1 - tko se pojavljuje u crtiću, što rade, što su sve radili da uspiju izvući ovcu, što su joj ovce savjetovale da mora učiniti, kako su je natjerale da počne vježbati, što je ovca sve radila kako bi smršavjela, što se dogodilo nakon vježbanja

Crtić 2 - je li ranije gledao/gledala crtić, što miš radi, što radi mačka, što bi moglo uslijediti (crtić ne završava, prekida se u jednom trenutku)

3) Kreiranje priče na temelju niza slika

predložak: Baby Birds stimulus pictures

-stavila bih pred dijete niz povezanih slika, rekla bih mu/joj da malo prouči slike te neka osmisli priču i kaže što je na slikama prikazano, što se dogodilo

4) Svrstavanje određenih predmeta u kućanstvu

-djetetu bih prikazala slike dnevnog boravka, kuhinje, kupaonice i spavaće sobe; to bi bile 4 skupine

-djetetu bih zatim dala pomiješane sličice predmeta koji se pojavljuju u određenoj prostoriji u kućanstvu; dijete bi trebalo imenovati koji je to predmet, tko ga u njegovom kućanstvu upotrebljava, za što služi i u kojoj prostoriji možemo naći predmet

